

Upptecknaren 2025

FOLKLIVSARKIVET | LUNDS UNIVERSITET

Upptecknaren 2025

Förord

Gabi Louisedotter (sid. 3)

Utgivarens förord

Andreas Alm, Lovisa Buhrgard, Karin Gustavsson, Patrik Sandgren (sid. 5)

"Hur minns du snön?" Reflektioner kring tystnad i en frågelista om en årstid i förändring

Erika Lundell (sid. 6)

"Levnadsöden i koncentrerad form". Två lärarinneklassers brevböcker

Lovisa Buhrgard (sid. 13)

Jöns Hanssons annoterade almanak fra 1844 – vardagsliv og forskningsperspektiver

Jesper Jakobsen (sid. 21)

Konspirationsteorier och desinformation i vardagen

Marsanna Petersen, Elżbieta Drażkiewicz & Olof Sundin (sid. 28)

Mumien i Jäts kyrka – Morbidturism i 1800-talets Småland

Andreas Alm (sid. 42)

Jöns Jönssons anteckningsbok/visbok, skriven i början av 1700-talet

Patrik Sandgren (sid. 52)

Förord

Upptecknaren 2025 speglar ett år där Folklivsarkivets verksamhet fortsätter att förena samtidens frågor med historiska erfarenheter och vardagens ofta förbisedda uttryck. Årets volym rör sig mellan klimatförändringens subtila avtryck, 1900-talets kvinnliga yrkesliv, 1800-talets almanackskultur, dagens digitala informationslandskap, småländsk morbidityturism och en handskriven visbok från det tidiga 1700-talet. Tillsammans visar artiklarna hur arkivets material öppnar för både fördjupning och förnyelse i studiet av människors liv och föreställningsvärldar.

SNÖNS MINNEN OCH TYSTNADER

Volymen inleds med Erika Lundells artikel om frågelistan Snö (LUF 268), där hon undersöker hur meddelare minns och beskriver snö i en tid av klimatförändring. En oväntad tystnad framträder i materialet: trots tydliga kontraster mellan "dåtidens" och "nutidens" snö uttrycks sällan explicita tankar om framtiden. Som en meddelare skriver: "Det känns nästan som att jag upplevde en annan planet när jag växte upp." Genom att analysera dessa frånvaronarrativ visar Lundell hur klimatfrågan kan vara närvarande just i det som inte sägs.

LÄRARINNEKLASSERNAS LIVSLÅNGA BERÄTTELSE

Lovisa Buhrgard lyfter två unika brevböcker – Ödesboken (1911) och Kamratbrev (1930) – där sammanlagt 49 lärarinnor följt varandras liv under mer än sex decennier. Brevet skildrar yrkesliv, familjebildning, samhällsförändringar och vänskapens betydelse. En av skribenterna beskriver böckerna som "mångas levnadsöden i koncentrerad form", och Buhrgard visar hur dessa vardagliga iakttagelser utgör ett rikt källmaterial för att förstå kvinnors arbete och livsvillkor under 1900-talet.

EN ALMANACKA SOM VARDAGSARKIV

I sin artikel om Jöns Hanssons annoterade almanacka från 1844 visar Jesper Jakobsen hur ett till synes enkelt tryck kan rymma en hel värld av vardagsliv. Hanssons kortfattade notiser om väder, arbete, lamningsperioder, sjukdom och sociala besök ger en sällsynt inblick i en skånsk gårds årsrytm. I vintermörkret skriver han: "Jag får skriva något emedan. Det är så böst väder..." – en rad som fångar både kylan och den stillastående tiden. Jakobsen placerar almanackan i ett större bokhistoriskt sammanhang och visar dess forskningspotential.

KONSPIRATIONSTEORIER I VARDAGEN

Marsanna Petersen, Elżbieta Drażkiewicz och Olof Sundin analyserar frågelistan Desinformation och konspirationsteorier – dina erfarenheter? och visar hur "vanliga medborgare" möter och tolkar konspirationsteorier i sin vardag. Svaren präglas av oro inför ett förändrat informationslandskap, där sociala medier upplevs som både nödvändiga och riskfyllda. En informant uttrycker sin frustration över AI-genererat innehåll som "forsar omkring på internet". Artikeln visar hur konspirationsteorier inte bara är extrema fenomen utan en del av vardagens sociala och digitala praktiker.

MUMIEN I JÄTS KYRKA

I en kulturhistorisk studie tar artikeln om "fröken Eketrä" läsaren till 1800-talets Småland, där en välbevarad kvinnokropp i Jäts kyrka blev föremål för både fascination och morbidturism. Genom tidningsartiklar, sägner och Mandelgrenska samlingens fotografi följer Andreas Alm hur berättelserna om mumien växer, förändras och laddas med moraliserande motiv. Artikeln visar hur lokala fenomen kan få nationell spridning och hur sägenbildning formas över tid.

EN VISBOK FRÅN DET STORA NORDISKA KRIGETS TID

Volymen avslutas med Patrik Sandgrens studie av Jöns Jönssons handskrivna visbok från början av 1700-talet. Visorna – många av dem andliga, andra mer vardagliga – speglar en tid präglad av oro, död och religiös förtröstan. Genom att jämföra texterna med skillingtryck och uppteckningar visar Sandgren hur visorna rör sig mellan muntlig tradition, tryckkultur och personlig nedteckning. Visboken framträder som ett sällsynt exempel på allmogens skriftliga praktik.

Det här är mitt sista nummer som redaktör för Upptecknaren då jag avslutar mitt uppdrag vid Lunds universitet. Ett projekt jag särskilt bär med mig är 12 maj – dagbokens dag, som jag startade i Sverige 2016 i samarbete med Mass Observation Archive och sedan förvaltade under tio år – levda ögonblick från en specifik dag, den 12 maj. I mitt redaktörskap för Upptecknaren strävade jag efter en populärvetenskaplig skrift som visade möjligheter, både för frågelistverksamheten jag ansvarade för i samverkan med forskare och för befintligt arkivmaterial där kollegor gjort viktiga bidrag. Jag ville också att Upptecknaren skulle vara en gåva tillbaka till dem som bidragit med berättelser till forskningen och arkivet.

Jag vill rikta ett särskilt varmt tack till Folklivsarkivets meddelare och andra bidragsgivare för berättelserna ni delat. Er generositet är grunden arkivet vilar på.

Gabi Louisedotter

Utgivarens förord

Upptecknaren har kommit ut sedan 2004, och har med åren utvecklats från att vara en form av årsberättelse med nedslag i Folklivsarkivets samlingar till en publikation som blivit en självklar del i universitetets och humanistiska fakultetens forskningsverksamhet.

För denna förändring kan vi tacka arkivarien Gabi Louisedotter, som fungerat som redaktör för *Upptecknaren* från och med 2015. Det är hennes initiativ och drivkraft som har gjort att det numera är självklart för de forskare som anlitar arkivets frågelistverksamhet att också skriva en artikel om resultaten av frågelistorna. På så sätt kan alla de som besvarar frågelistorna och därigenom bidrar till forskningen få insyn i hur deras svar har använts och bearbetats i de forskningsprojekt av skiftande karaktär där frågelistor har varit en metod för insamling av kvalitativt material. Hennes insatser har också betytt att Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar har blivit synligt för en bred publik både inom universitetet och bland alla de som intresserar sig för arkivets samlingar och verksamhet.

Upptecknaren 2025 är det sista numret som Gabi Louisedotter har varit redaktör för, eftersom hon nu har tillträtt en ny tjänst i en annan verksamhet. Vi som har arbetat på Folklivsarkivet under de år som hon har ansvarat för *Upptecknaren* riktar härmed ett varmt tack till henne för ett kunnigt och engagerat redaktörskap. Vår ambition är att fortsätta arbeta med *Upptecknaren* i Gabis anda också under kommande år.

Lund i april 2025

Andreas Alm, Lovisa Buhrgard, Karin Gustavsson, Patrik Sandgren

"Hur minns du snön?" Reflektioner kring tystnad i en frågelista om en årstid i förändring

Erika Lundell

Jag har ibland tänkt på att det nästan skulle vara omöjligt att förklara mina upplevelser av snö från barndomen. Det känns nästan som att jag upplevde en annan planet när jag växte upp, och tekniskt sett gjorde jag ju faktiskt det – en planet som ännu inte var uppvärmd i lika hög grad som den är idag, och där vintrarna ännu var vintrar i snöns sanna bemärkelse. (Svars-ID 645 f. 1986).

Vad kommer framtida barn veta om snö och vinter? Vilken bild kommer de ha, och vad kommer den vara formad av? Finns här något som kommer gå förlorat mellan generationer? Något som är värt att samla in och bevara? Det är frågor som väcks i relation till citatet ovan, där en medelålders man reflekterar kring barndomens snö och skillnaden mot idag. Mot bakgrund av liknande frågor växte tanken på en frågelista om snö fram under några milda skånska vintrar. I januari 2024 skickades frågelistan LUF 268 ut med det korta namnet "Snö". Den här artikeln presenterar arbetet med frågelistan och reflektioner kring närvaro och frånvaro i materialet. I de inlämnade svaren fanns en oväntad frånvaro – ett slags tystnad – kring framtidens snö och utskrivna kopplingar till klimatförändringar. Det inledande citatet bröt med sina explicita känslor om framtiden mot många andra svar. Inledningsvis resonerar jag kring frågelistans upprinnelse, utformning och genomförande för att därefter analysera hur materialets tystnader kan förstås.

När etnologin växte fram var en stark drivkraft viljan att dokumentera kunskap, material och kulturella praktiker som ansågs hotade eller på väg att gå förlorade, och frågelistorna blev ett av ämnets viktigaste verktyg. På ett sätt kan den här frågelistan liknas vid den tidiga etnologins startpunkt i en känsla av (förestående) förlust. Även om minnen av barndomens snörika vintrar är just minnen och berättelser så går de i samklang med SMHI:s statistik som visar att antalet dagar med snötäcke är starkt minskande. Snön kommer i det närmaste inte att försvinna helt, utan gradvis minska, och även ändra karaktär (SMHI 2024). Det är en av anledningarna till att det blir relevant att samla in tankar, minnen och kunskap om snö, oavsett om snö är en förlust som sörs eller inte. På ett annat sätt går syftet utöver idén om förlust och insamling, detta eftersom syftet med frågelistan också var att få in ett material som kan tjäna som startpunkt för en vidare analys av kulturella föreställningar och praktiker kopplade till snö och

vinter. Ett snöns arkiv (i form av frågelistsvar) kan utöver att tjäna som just insamlade minnen och kunskaper bidra till möjliga analyser om en förändrad klimatvardag där bland annat den tidliga aspekten kring barndomens och nutidens snö är intressant att gå vidare med. Snö kan i materialet fungera som en lins för att möjliggöra analys av både människors förhållningssätt till klimatförändringar och vad klimatförändringar gör med föreställningar om årstider och deras karaktäristik, såsom snö. Sverker Sörlin skriver i sin kulturhistoriska exposé om snö, att snö är att betrakta som historia, snö som materialitet kan i och med den globala uppvärmningen ses som något som är en pågående förlust (Sörlin 2024). Hur skulle jag fråga om något som är ett årligt återkommande fenomen, men som samtidigt inte alltid är det, och som är bemängt av minnen och kanske känslor?

ATT FRÅGA OM SNÖ – ETT ARBETE MED TIDSLIGA OCH RUMSLIGA ASPEKTER

Arbetet med frågelistan inleddes genom att läsa nyligen genomförda frågelistor på Folkliivsarkivet i Lunds hemsida. Därefter tog jag kontakt med Folkliivsarkivet och några första frågor formulerades i samarbetet. Publiceringen av frågelistan skulle vinna på att publiceras under vintertid när frågan om snö gissningsvis var mer aktuell, varför tajmingen var viktig. I januari till mars 2024 fanns frågelistan digitalt tillgänglig. Snö och idén om vinter kan vinna på att undersökas med material från olika breddgrader, detta då både föreställningen om, och den konkreta erfarenheten av snö och vinter finns på en större geografisk yta än de platser som till förstone associeras med snö. Här blir förstås spridningen relevant, skulle jag få flest svar från södra Sverige och framförallt från de meddelare som är kopplade till Folkliivsarkivet i Lund? Skulle det bli någon skillnad i svaren beroende på sådant som uppväxtort och bostadsort? Utöver de utskick som gick via Folkliivsarkivets nätverk spreds frågelistan genom privata Facebooksidor med en uppmaning att sprida den vidare. Av svaren framgår att de allra flesta meddelare är boende söder om Stockholm, och att en majoritet bor i Skåne och Stockholmsregionen. Frågelistan spreds också i en större stad i norra Sverige varför en del svar kommit in därifrån. Totalt inkom 91 svar, varav 74 identifierade sig som kvinnor. Däremot är spridningen av åldrar på meddelarna bredare, de är födda mellan 1937 och 2006, de allra flesta (20 st) på 1960-talet. Den här spridningen i ålder är viktig då svaren kan synliggöra hur olika generationer minns snö och vinter över tid. Enligt Hagström och Marander-Eklund (2005) tenderar kvinnor att i större utsträckning svara på frågelistor och enkäter, vilket förklarar övervikten av kvinnliga meddelare. Möjligen kan också snö kopplas till frågor om klimat, något som kvinnor oftare anser vara en viktig politisk fråga än män (Naturvårdsverket 2024). Men det är inte något som i det här skedet av analysen går att utläsa från svaren. Tidigare kulturstudieforskning om snö, kyla och vinter har fokuserat på maskulint kodade aktiviteter och framförallt arktis som region (se Sörlin 2024), varför en frågelista som fokuserar på vardagliga och

kanske obemärkta erfarenheter av snö och vinter är ett relevant bidrag till etnologin, men också till forskningsfält som miljöhumaniora och *ice humanities*. En kulturellt relevant materialitet i form av snö som slutar falla från himlen om vintern behöver uppmärksammas, på många, (men inte uteslutande) sätt, vad gör det med enskilda människors vardag och känslor, och vilket kulturarv går förlorat (och behöver samlas in)? Vilka frågor blir viktiga att ställa?

Jakob Löfgren skriver i *Upptecknaren 2020* om konstruktioner av frågelistor som ett lagarbete (Löfgren 2020), och även i detta fall kom frågorna till i samarbete, framför allt med viktigt forskningsstöd från arkivarien Gabi Louisedotter men också med stöd från kollegor och vänner. Frågeställningar prövades och omformulerades och mynnade ut i frågor som kan knytas till teman som minne, mening och materialitet.

Hur frågelistan är upplagd formar de svar man får, och i likhet med Löfgren som utgick från teman och formuleringar som uppmanade till berättande hade jag tankar med mina frågor. Jag ville undvika att frågorna tog för givet att meddelaren såg snö som något positivt och som är saknat. Jag valde också medvetet att inte ställa en fråga om hur de såg på eventuella kopplingar mellan förlust av snö och klimatförändringar. Meddelarna skulle själva få skriva om eventuella tankar kring klimatförändringar och vinter, utan att frågorna i sig påtalade kopplingen. Jag var inte beredd på den tystnad som då trädde fram i materialet, något jag återkommer till.

Något som däremot var närvarande i materialet var snö som något positivt. Exempelvis ger en sökning i materialet på ordet "älskar" 34 träffar, varav 14 består av orden "älskar snö!" Långt ifrån alla var odelat positiva, det är viss sorts snö som uppskattas, såsom torr, kall och långvarig. Några få tyckte inte om snö alls. En meddelare skriver "Är egentligen inte så förtjust i snö. Det räcker med all snö under uppväxten. För min del klarar jag mig utan vinter" (Svars-ID 304, f. 1975). Utöver frågor om vad man tyckte och kände om snö så delades frågorna upp i teman som behandlade minnen av snö vilket ledde vidare till frågor om hur snön upplevdes tidigare i livet och nu. Frågor ställdes också om snöaktiviteter och erfarenheter av snö. Avslutningsvis ställdes en fråga om åsikter om snö och vilka känslor som dyker upp i relation till snö.

SNÖN DÅ OCH SNÖN NU – FRÅNVARO AV FRAMTIDENS SNÖ

Att ställa en fråga leder inte alltid till ett förväntat svar och det oväntade i sig kan vara ett intressant resultat. Frågorna om dåtidens och nutidens snö och hur skillnaden däremellan upplevs tänkte jag mig skulle ge kommentarer om framtidens snö och även klimatförändringar. I viss grad kom svar om detta, som i artikelns inledande citat, men framför allt trädde en tystnad fram, både kring framtida snö och explicita

Foto: Erika Lundell.

kommentarer om klimatförändringarnas påverkan på snö och hur man upplever det. Vad kan tystnaden tolkas som? Hur kan jag förstå frånvaron?

Karin Gustavsson skriver om att tolka tystnader eller tomrum i arkivmaterial, att forskaren behöver lägga märke till vad som omgärdar tomrummet för att få syn på det som inte syns eller skrivs ut. Hon menar att genom att lägga märke till tomrum i ett arkivmaterial så fungerar de som ledtrådar till betydelsen av det som omgärdar tomrummet (Gustavsson 2017). För att förstå tystnaden i materialet om snö blev det relevant att lägga märke till skillnaden mellan beskrivningar av den dåtida snön och den nutida snön. Flertalet svar innehöll många positiva och poetiska beskrivningar av snö som minne från förr. En kvinna skriver exempelvis:

[Jag minns] hur vackert det var, när jag senare började skolan, att åka skolbuss genom ett vitt snötäckt landskap. Soluppgången färgades sådär intensivt rosa/gul som den gör på snöiga morgnar och trädens svarta, nakna stammar stod i mörk kontrast mot ljuset. (Svars-ID 149 f. 1984).

Den nutida snön beskrevs i kontrast till citatet ovan som frånvarande eller tillfällig, grå, slaskig, ful. En meddelare beskriver snön i Malmö:

Det är väldigt få snödagar i Malmö nu för tiden... synd, för det blir så rofylt i staden. Älskar det dämpande dova i snötäcket. Sen ligger det inte kvar så länge... slaskar och blir fult. Tvåra kontraster (Svars-ID 500, f. 1973).

Trots en fråga om vad meddelarna känner inför snö så saknades i stort explicit framskrivna känslor kring vad de tyckte om snöns förändring eller explicita kopplingar till klimatförändringar, med artikelns inledande citat som ett av undantagen. Inte heller så många lyfte spontant tankar om framtidens snö som en följd av klimatförändringar. Tystnaden i materialet kan sägas bli synlig i linje med en tänkt tidslinje, en narrativ kronologi, där "då–nu–sedan" stannar vid ett "då–nu". Sett i ljuset av att jag inte ställde frågan om "sedan" är det kanske logiskt med en frånvaro av svar om framtida snö, detta eftersom jag inte ville öppna upp för att styra frågorna i en förväntad riktning mot klimatpåverkan och frågor om framtiden. Men å andra sidan så ligger framtidens frånvarande snö som en aning i svarens längtansfulla beskrivningar av den snö som varit. Den tydliga skillnaden i berättelsernas då och nu kan tolkas som att klimatets påverkan inte behöver nämnas eftersom det finns underförstått. Det försvinnande av snön som skrivs fram pekar mot en slags tanke om vilken framtid snön (inte) har.

Beskrivningarna av snöns "då och nu" kan också kopplas till narrativ om klimatförändringar och temporalitet, något som Camilla Asplund Ingemark skriver om i sin studie om genrer och klimatförändrad framtid i frågelistsvar (2022). Hon menar, utifrån en analys av nordiska frågelistor på temat narrativ om klimatförändringar, att många

frågelistsvar om klimatet och framtiden kan ha profetiska eller apokalyptiska drag. Det förra innebär att meddelarna talar om framtidens klimat som om de ser tillbaka på nuet från när katastrofen redan inträffat, och då blir agerandet i nutiden viktigt för att forma framtiden. Det apokalyptiska narrativet innebär en tanke om att (klimat) undergången oundvikligt kommer inträffa (Asplund Ingemark 2022), något som kan anas i det inledande citatet. Eftersom berättelserna om snö inte har explicita narrativ om klimatförändringar blir det inte heller någon övergripande tendens till vare sig apokalyps eller profetior. Tystnaden kan inte heller enkelt tolkas som ett förnekande eller motstånd mot fakta kring den globala uppvärmningen. Närvaron av klimatrelaterade narrativ kan snarare ses i den kontrast som lyfts fram mellan dåtidens och nutidens snö, kanske som en profetia från ett nutidsperspektiv?

Tystnaden i materialet var inte så tyst som det verkade till en början, genom att lägga märke till kronologi och kontraster i frågelistsvaren kunde närvaron ges mening. Materialet i övrigt kan fungera som underlag för utökade analyser av det som också trädde fram som starkt närvarande, beskrivningar, känslor, minnen, kunskaper och erfarenheter kopplade till snö. Minnena i frågelistan kan ses som en del av vad Frihammar et al. (2017) beskriver som ett ekologiskt minneskomplex (Frihammar et al, se också Macdonald 2013), ett av många sätt att göra dåtiden närvarande genom olika minnespraktiker. Att berätta om och minnas snö blir ett sätt att göra dåtidens snö närvarande i en varmare nutid. Även om kopplingen till klimatfrågor inte blir explicit i materialets minnen och jämförelser så kan den synliggöras genom att fokusera på diskrepansen mellan beskrivningar av dåtid och nutid. Därigenom kan materialets skillnadsskapande mellan dåets och nuets snö ses som implicita narrativ om klimatförändringar.

Snöns årliga närvaro tunnas långsamt ut över tid, detta gör att försvinnandet kan bli svårt att uppmärksamma (Sörlin 2024). Det här syns i det inledande citatet där meddelaren uttrycker att det skulle vara svårt att förklara sina upplevelser av snö från barndomen, skillnaden har blivit alltför stor. "Snön behöver en berättelse" skriver (Sörlin 2024, s. 121). Snöns många meningar och praktiker och människors skilda erfarenheter visar på behovet av fler än en berättelse. En frågelista är en bra början på berättelser om snöns historia.

REFERENSER

LITTERATUR

- Frihammar, M, Kaijser, L. och Lagerqvist, M. (2018). Hotet i vägrenen. Blomsterlupinens plats i ett svenskt kulturarvslandskap. *Kulturella perspektiv. -Svensk etnologisk tidskrift*, 27(3-4), s. 13-24. doi: 10.54807/kp.v27.17134.

- Gustavsson, K. (2017). Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod. I Jönsson, L-E och Nilsson, F. (red.) *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, s. 121–136.
- Hagström, C. & Marander-Eklund, L. (2005). Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I Hagström, C. & Marander-Eklund, L. (red.). *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur, s. 9-29.
- Ingemark, C. A. (2022). Framtidens former. Hur genrer formar förståelsen av en klimatförändrad framtid i folkloristiska frågelistsvar, *Tidsskrift för kulturforskning*, (1), s. 31-48. Tillgänglig på: <https://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/2091>
- Löfgren, J. (2020). Boys will be boys. En studie, en lagprestation. *Upptecknaren*, 14, s.41–50. https://www.folkklivsarkivet.lu.se/fileadmin/user_upload/folkklivsarkivet/upload/Upptecknaren/Upptecknaren_2020.pdf
- Macdonald, S. (2013). *Memorylands: heritage and identity in Europe today*. Abingdon: Routledge
- Naturvårdsverket (2024). *Allmänheten om klimatet 2024. En kvantitativ undersökning om den svenska allmänhetens syn på klimatförändringen samt egna och statliga åtgärder för att möta den*. <https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/klimatomställningen/sveriges-klimatarbete/allmanhetens-kunskap-och-attityder-till-klimatfragor>
- Sörlin, S. (2024). *Snö. En historia*. Första utgåvan Stockholm: Volante.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Folkklivsarkivet i Lund, Lunds universitet (2024.) Svar på frågelistan LUF 268 Snö.
- SMHI (2024). Klimatindikatorer: Snö. [https://www.smhi.se/klimat/klimatet-da-och-nu/klimatindikatorer/sno \(25-10-30\)](https://www.smhi.se/klimat/klimatet-da-och-nu/klimatindikatorer/sno (25-10-30)).

"Levnadsöden i koncentrerad form". Två lärarinneklassers brevböcker

Lovisa Buhrgard

Den 6 juni 1930 tog 16 småskollärarinnor examen efter två års studier vid Lunds småskoleseminarium. Avgångsklassen begav sig ut på olika håll runt i landet för att påbörja nästa kapitel i sina liv. Geografiska avstånd till trots höll de kontakten med varandra brevlades; brev som vandrade runt mellan de tidigare klasskamraterna. I mars 1942 kom en av dem, Alice, på idén att i stället skriva breven i en svart vaxduksbok så att de hölls samlade. Sammanlagt blev det fyra skrivböcker fyllda med berättelser och hälsningar till tidigare klasskamrater de kommande sex decennierna. 95 år efter deras examen valde sonen till en av avgångsklassens elever, Signe Borheim, f. Jönsson, att donera "Kamratbrevnen" till Folklivsarkivet. Vid hennes bortgång 2007 hade brevskrivandet upphört sedan knappt tio år tillbaka eftersom många av dem inte längre var i livet.

Fem av eleverna från klassen som gick ut från Lunds småskoleseminarium 1930. Seminariet var beläget på Finngatan vid hörnet mot Sölvegatan i den byggnad som i dag inrymmer Skissernas museum. Foto: Per Bagge (O 241).

De lösa breven från före 1942 är tyvärr inte bevarade tillsammans med Kamratbreven, men i Folklivsarkivets samlingar finns nu till vår glädje de fyra skrivböckerna bevarade tillsammans med ett fotoalbum till minne av deras examen samt Signes egen levnadsberättelse. Innan jag fortsätter med Kamratbrevens innehåll ska vi stifta bekantskap med en liknande donation som Folklivsarkivet hade mottagit redan ett halvt sekel tidigare – denna gång från en klass som tog examen vid Folkskolläraryrkesseminariet i Landskrona 1911. Dessa 33 kvinnor hade samlat sina brev i vad som kom att kallas "Ödesboken". Med föreliggande artikel ämnar jag lyfta fram de två samlingarna och belysa deras forskningspotential genom några nedslag i respektive klassbok. Först förflyttar vi oss ett halvsekel bakåt för att följa denna tidigare klass och deras Ödesbok, innan vi återvänder till 1930 års Kamratbrev.

"ELVORNAS" ÖDESBOOK

Det första blicken möter när man slår upp titelbladet i ett slitet halvfranskt band med marmorerade försättsblad är texten "Vår egen bok. – Ödesboken – I" skriven för hand med bläck. I boken ryms första delen av breven som utväxlades mellan kvinnorna som 1911 tog examen efter fyra års studier vid Folkskolläraryrkesseminariet i Landskrona. Klassen gav sig själva smeknamnet "Elvorna" som anspelade på examensåret. Initiativ till Ödesboken togs i september samma år av klassens ordningsman, Hildur Selander. Hon hade då nyss tillträtt tjänsten som ordinarie lärarinna i Surte, ett bruksamhälle drygt en mil norr om Göteborg. Ödesboken försågs med en bruksanvisning värdig en före detta ordningsman i en klass med blivande lärarinnor:

1. Boken skickas till kamraterna efter bokstavsordning. Tydlig adress både mottagarens och avsändarens.
2. Ingen har rätt att behålla boken mer än 14 dar. * * *
3. Ingen får låta boken gå ifrån sig utan att hon skrivit något. Helst bör hon tala om sina öden: "viktigaste händelser ur sitt liv" m.m.s. "Bidrag" i form av vers och prosa eller teckningar med annat innehåll mottages gärna, bara de ej komma i för stor kvantitet varje gång.

** På allmän begäran ändrat till en månad. Carita. Jfr. s. 219.

* Kära töser! Observera det med rött bläck understrukna! Det är så många, som längtar efter boken. Er "morsa". Den 30 okt. 1912. (O 66).

Den andra punkten visade sig svår att följa i takt med att bokens sidor fylldes med "Elvornas" levnadsöden samtidigt som vardagens alla bestyr skulle hinnas med. Med tiden blev det därför nödvändigt att lätta på den regeln. Klassens "morsa", Hildur, hann dock själv enbart skriva i Ödesboken ytterligare en gång efter att hon hade skickat ut den. Julen 1917 omkom hon tillsammans med sin fästman i en drunkningsolycka under en skridskotur utanför Sorø i Danmark. Klassens vice ordningsman, Carita Hassler-Göransson "har sedan försökt föra hennes verk vidare" och såg till att Ödesboken skickades runt i kamratkretsen och försågs med noteringar ända fram till 1974 (O 66).

Mycket i Ödesboken kom att kretsa kring minnet av Hildur och per hennes instruktion från september 1911 införskaffades en ny bok när den första tagit slut i november 1954. Den hann dock inte bli mer än halvfull innan de båda böckerna överlämnades till Folklivsarkivet tillsammans med minnesanteckningar över tre bortgångna klasskamrater.

TIDERNA FÖRÄNDRAS

När de två klasserna skulle träda in på arbetsmarknaden som nyutbildade lärarinnor 1911 respektive 1930 hade kvinnor haft tillträde till yrket sedan slutet av 1850-talet. Kvinnor fick rätt att undervisa i småskolor 1858 och i folkskolor 1859 (Schånberg 2004). Utbildningsområdet var ett av de tidigaste områdena inom den offentliga tjänstesektorn som öppnades upp för kvinnor och under perioden fram till 1865 var små- och folkskollärare det vanligaste yrket. Det innebar dock inte att omställningen till yrkesarbetande lärarinna skedde utan utmaningar. Ödesboken innehåller flera beskrivningar av vikariat i nedgångna skolhus långt ute i glesbygden. Första brevet från "Er Eulalia", eller Anna som hon egentligen hette, innehåller en beskrivning av hennes liv de första månaderna efter seminarietiden (Ödesboken, 1911):

Jag har så många gånger undrat, hur världen lever med alla "de våra"! Hoppas Ni äro lika nöjda med Er värld som jag är. Är för närvarande vikarie i "det mörkaste Småland", 1 mil från närmaste järnvägsstation, har ett eländigt skolhus samt 28 trohjärtade, pigga skolbarn. Jag bor i en vacker bondgård en kvarts väg från min skola. Men den 15 jan. blir jag ordinarie vid Mörhults skola i samma församling, 5 min:s väg fr. stationen och med en trevlig lärarbostad. Så där kommer jag nog att trivas bra under de kommande åren. (O 66 Brev daterat 16 oktober 1911).

Beskrivningar och omnämmanden av lärarbostäder i mindre samhällen är återkommande i båda klassernas böcker och vid ett par tillfällen får vi även ta del av fotografier inifrån dem. I takt med att åren går blir det vanligare med inklistrade fotografier från bostäder som inte ligger i anslutning till skolorna. I Kamratbrevet (1930) ger Rut en inblick i denna utveckling:

Fortfarande har jag min bostad i den gamla skolan, men nu skall jag själv hyra, så jag hoppas att jag, inom en icke alltför avlägsen framtid, ska få flytta in i en ny bostad. Jag gläder mig så vid tanken att få inreda mitt lilla bo. Fast nog blir det svårt att lämna min kära gamla skola, här jag har tillbringat så många goda o sköna stunder. (O 241 Brev daterat 3 april 1955).

Rut mötte förändringen med blandade känslor – en optimism inför att äntligen skapa ett eget hem att inreda som hon önskade, men samtidigt ett vemod över att lämna en plats där hon har trivts. Kanske kan lärarbostädernas försvinnande avspegla en större samhällsutveckling där förväntningarna på lärarinnorna har förändrats i takt med tiden. För en av "Elvorna", Kristina, gav Ödesboken (1911) henne en möjlighet att reflektera över hur deras arbetsförhållanden hade förändrats sedan de gick ut seminariet 45 år tidigare. Efter att ha gått tillbaka och läst om tidiga brev berömmar hon sina tidigare seminariekamrater: "Så duktiga Ni varit alla var & en på sitt sätt! Ett genomgående

drag för många de första åren var de stora klasserna. Det slog mig med häpnad. 60 barn på flera håll. Med nutida barn skulle det helt enkelt inte gå. 37, som nu ska vara maximum, är för mycket." (O 66 Brev daterat 21 mars 1955).

Det var inte enbart bostadsfrågan och klassernas storlekar som genomgick förändringar under tiden från 1911 fram till 1970-talet, när de sista i avgångsklass 1930 gick i pension. De två klasserna var utbildade att undervisa i folkskolan respektive småskolan, det vill säga de första två eller tre årskurserna inom folkskolan, men vid slutet av perioden fanns varken folk- eller småskolan kvar. En stor inrikespolitisk fråga i Sverige efter andra världskriget var den om parallellskolesystemet (Edgren 2024). Folk- och småskolan utgjorde en utbildningsform av flera i systemet, men på 1960-talet beslutades att nioårig grundskola i stället skulle införas i hela landet. Hur det politiska beslutet kunde påverka en utbildad småskollärarinna får vi läsa om i ett brev (Kamratbrevet, 1930) skrivet av Signe Borheim inför skolavslutningen 1966:

Till hösten ska vi börja med grundskolan, så hela den här terminen har jag gått på kurs, "Grundskolans metodik". Det sades där att vi ska [på] kurs tre år framåt, så ja lär bli utlärn lagom till de 60. Den 7 juni har vi avsl. Första gången ja inte har examen. Vi har haft åhörardagar i stället, men intresset i min klass var dåligt, endast fem föräldrar kom, de bästa naturligtvis. (O 241 Brev daterat 11 maj 1966).

De två donationerna fångar in många av de förändringar som präglade läraryrket under 1900-talet, och de gör det på mikronivå med ett vardagsnära perspektiv, vilket öppnar upp för många spännande frågeställningar.

FRÖKNAR OCH FRUAR

Flera av de sammanlagt 49 avgångseleverna var inte förvärvsarbetsande lärarinnor, utan de var fruar och mammor som skötte om hemmen. På så vis möter vi även ett annat slags vardagsliv, ett som de delade med många andra svenska kvinnor vid tiden. Efter ett skolmöte i Lund 1942 anmärkte Dagny på den dåliga uppslutningen från deras klass (Kamratbrevet, 1930): "Tänk, så dåligt med bara 3 representanter av vår klass! Och fruar till på köpet. Jag hade hoppats få träffa många. Av klassen före var 8 närvarande & även från klassen efter såg jag många kända ansikten." (O 241 Brev daterat 23 juli 1942). Under 1800-talet samt vid 1900-talets början valde många kvinnor bort äktenskapet eftersom det var svårt att kombinera med förvärvsarbete (Schånberg 2004). Dagnys och flera andras brev visar dock på att det några decennier in på 1900-talet var möjligt att kombinera, men att det inte var normen antyder "Elvan" Tora i ett brev (Ödesboken, 1911) som är daterat den 29 september 1925: "Ni vet väl, de flesta, att jag hör till dem som f.n. åka i nästan alla tidningar under rubriken 'Hon med den dubbla arbetsbördan.' Men allt har gått lyckligt i 8 år och vi få väl hoppas att det gör sammaledes i de 25, man haver kvar till pensionen!" (O 66). Sedan en tid tillbaka undervisade hon barn med nedsatt hörsel och lästiden som var förlagd om för-

1930 års avgångsklass samlade vid Margaretapaviljongen i Pildammsparken i Malmö med anledning av deras 20-årsjubileum. Okänd fotograf (O 241).

middagarna, ansåg Tora vara "idealisk" eftersom hon då kunde ägna eftermiddagarna åt sin man och sina två barn.

För andra kunde makens yrke vara av betydelse för att lärarinnelivet delvis kunde fortsätta även som hustru och mamma:

Eftersom mitt liv och leverne totalt ändrats från att vara en kringflackande lärarinna och familjeliv numera blivit mitt allt, börjar jag med att berätta om de närmaste och käraste. Jag trivs med lugnet i familjens sköte, även om två rustibussar ibland håller ett härligt oväsen. [...] Men lite "skolmoster" sitter i mej ändå. Min käre man och jag gör nämligen en gång i veckan arbetsbyte, och jag tar då hand om hans 20 elever i sång och känner mig som en riktig "fröken" och får heta det den timmen också precis som i gamla tider. Tänk, att det ändå är så länge sen man gick på "Semis"! (O 241 Brev daterat 14 juni 1942).

I brevet ovan (Kamratbrevet, 1930) är det Hildur, av sina klasskamrater i avgångsklass 1930 kallad "Hille", som beskriver en vardag som till största del handlade om att ta hand om hem och barn. Eftersom hennes man var lärare kunde hon fortfarande ha en fot kvar i skolvärlden. För den som slutade förvärvsarbete på grund av familjebildning behövde det emellertid inte innebära ett definitivt avsked från lärarinneyrket. Tack vare att böckerna sträcker sig över så pass lång tid går det att se exempel på kvinnor som

efter uppehåll återgick till att undervisa, exempelvis när de egna barnen har uppnått skolåldern.

DE EFTERLÄNGTADE KAMRATMÖTEN A

De fyra åren på seminariet i Landskrona respektive de två åren på seminariet i Lund lade grunden till livslånga vänskaper för flera av kvinnorna. Brevböckerna blev viktiga verktyg för att hålla kontakten med tidigare "Semiskamrater" långt efter att seminarietiden var förbi. Men kontakten hölls inte enbart skriftligt, båda klasserna träffades i regel med fem eller tio års mellanrum i anslutning till examensdagen i juni för att uppmärksamma respektive jubileer. Många brev vittnar om att kamratmötena var efterlängta tillfällen för att få återse gamla kamrater och återuppleva minnen från förr. Även de som inte hade möjlighet att närvara vid kamratmötena kunde minnas tillbaka till seminarietiden tack vare redogörelserna av träffarna i brevböckerna. I juni 1950 var det dags för klassen som gick ut från Lunds småskoleseminarium 1930 att fira sitt 20-årsjubileum (Kamratbrevet, 1930). Tio av dem samlades för lunch på Margaretapaviljongen i Pildammsparken i Malmö med efterföljande lustvandring i parken. Naturligtvis var Kamratbrevet med:

Alla som deltog i kamratmötet fick näml. läsa boken där, våran Helga hade tagit den med sig (eller var det Linéa?). Innan boken åker iväg med foton från vårt jubileumsmöte vill jag säga ett hjärtligt tack för samvaron. Det var så roligt att träffas. Alla var pigga och glada och unga, precis likadana som för 20 år sen. (O 241 Brev från Zenta daterat 22 juni 1950).

För "Elvorna" (Ödesboken, 1911) kom kamratmötena dessutom att utgöra ett viktigt forum för att diskutera Ödesbokens framtid. En av dem, Ester "Holle", var bosatt i New Jersey i USA och efter att hon i en månads tid befarat att Ödesboken gått förlorad under postgången över Atlanten fattade hon pennan med en uppmaning till klassen och särskilt till klassens vice ordningsman Carita:

Från "Elvornas" 50-årsjubileum 14/6–15/6 1961. Till vänster de tidigare klasskamraterna utanför f.d. Folkskolläraryrnesseminariet i Landskrona och till höger inne på Strandpaviljongen i Landskrona. Okänd fotograf (O 66).

Flickor, vår Ödesbok är egentligen enastående, så många människoliv, så många sorger, så mycket glädje. Denna bok måste inte gå ner i glömskans grav. Carita, allas vår Morsa, du måste se till att när vi alla gått ur tiden, denna samling av människoöden, på vilket sätt, du än ser bäst, måste bevaras för kommande slakten. Det är ett stort uppdrag Carita, men du kan göra det. Jag föreslår att ni diskuterar det under kamratmötet i sommar. (O 66 Brev daterat 1 maj 1956).

Som tur var kom Ödesboken tryggt tillbaka till Sverige igen lagom till 45-årsträffen i juni 1956. Då och vid kommande kamratmöten dryftades olika alternativ och vid det sista dokumenterade kamratmötet som ägde rum i Lund den 8 maj 1974, beslutade kamratkretsen att de två inbundna Ödesböckerna skulle doneras till Folklivsarkivet. Om det likaså var det sista kamratmötet kan vi förstås inte veta eftersom Ödesbokens resterande sidor förblev tomma, men på de hundratals sidorna innan dess som är fyllda av handskrivna berättelser och uppklistrade fotografier har vi fått följa kvinnornas levnadsöden i över 60 år. I Kamratbrev (1930) som Signe Borheims son donerade till Folklivsarkivet knappt 50 år senare får vi följa 16 andra kvinnors liv under nästan lika lång tid. Genom att ställa donationerna i relation till varandra kan deras berättelser förstärkas och förstås utifrån en mångfald av intressanta frågeställningar.

VEM ÄR INTRESSERAD OM 100 ÅR?

Många har säkert någon gång funderat över de egna vardagliga iakttagelsernas relevans i en större kontext. Det gjorde även Frida som i februari 1943 nedtecknade sina tankar (Kamratbrev, 1930): "Och med risk för att ingen varken nu eller om 100 år – vem har måne den här boken då! – kommer att finna det intressant, så kan jag inte låta bli att prisa den härliga vårvintern vi har nu i början på februari." (O 241 Brev daterat 6 februari 1943). Jag hoppas att föreliggande artikel kan utgöra ett slags svar på Fridas funderingar. Den sortens vardagsnära betraktelser är intressanta eftersom de bidrar till en helhetsförståelse av det förflutna och hur människor har upplevt sin vardag. Brevböckerna är värdefulla inte minst tack vare det långa tidsperspektivet som de erbjuder. Som läsare får vi möta 49 unga, nyutbildade lärarinnor och därefter följa deras liv genom handstilar som blev alltmer präglade av åren som går. För att använda Kristina Wilhelmssons ord (Ödesboken, 1911): "Det är mångas levnadsöden i koncentrerad form." (O 66 Brev daterat 21 mars 1955).

Alla dessa levnadsöden förenas av lärarinneyrket och en aspekt av brevböckerna är hur de utifrån ett mikroperspektiv belyser lärarinnors förutsättningar samt de förändringar yrket har genomgått under stora delar av 1900-talet. I dag görs ingen formell åtskillnad mellan manliga och kvinnliga lärare och de allra flesta skulle sannolikt inte använda beteckningen "lärarinnor" för att beskriva yrkesgruppen. Samtidigt var de 49 kvinnorna utbildade vid seminarier inrättade särskilt för att utbilda framtida lärarinnor och inte deras manliga motsvarigheter. Jag har genomgående i artikeln valt att använda den äldre benämningen eftersom det vid genomläsning av brevböckerna blir påtagligt

att det som står i dem har präglats av kvinnornas ställning som lärarinnor och likaså att böckerna hade sett väldigt annorlunda ut om de vore skrivna av manliga lärare. Brevböckerna kan studeras utifrån frågeställningar som anknyter till något av de ämnen som föreliggande artikel har berört, men det finns naturligtvis många, många fler ingångar till kvinnornas levnadsöden. För varje läsning upptäcker man något nytt och intressant spår.

REFERENSER

LITTERATUR

- Edgren, Henrik (2024). "Folkskolan och grundskolan". I *Utbildningshistoria: en introduktion*. Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.). Fjärde upplagan. Lund: Studentlitteratur: 115–135.
- Schånberg, Ingela (2004). *De dubbla budskapen: kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*. Lund: Studentlitteratur.

OTRYCKTA KÄLLOR

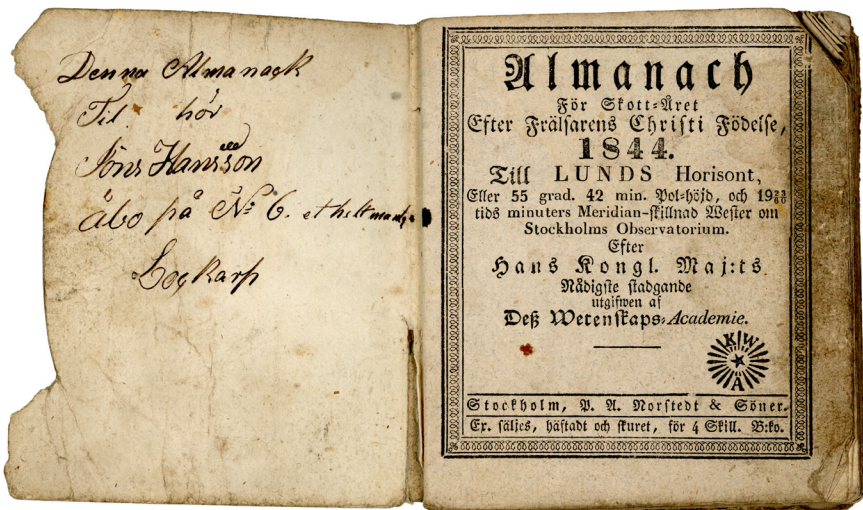
Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar:

- O 66 (Ödesboken, 1911)
- O 241 Signe Borheims samling (Kamratbrevet, 1930)

Jöns Hanssons anoterede almanak fra 1844 – hverdagsliv og forskningsperspektiver

Jesper Jakobsen

Da jeg i februar 2025 begyndte som ny arkivchef på Folklivsarkivet, var noget af det første, jeg glædede mig til at lære samlingerne og deres indhold at kende. Med min baggrund som kultur- og boghistoriker fattede jeg snart interesse for de mange almanakker og kalendere fra privatpersoner, som findes i Folklivsarkivets samlinger. Almanakker hører nemlig til blandt de ældst kendte folkelige bogtryk, (GL1.1) og såvel deres indhold som hvem der måtte producere dem, var siden bogtrykkerkunstens barndom i 1500-tallet blevet kraftigt reguleret af konge- og statsmagt. Helt frem til det 20. århundrede var almanakker i de nordiske lande omfattet af statslige monopoler. Samtidig var almanakkerne blandt de absolut mest populære folkelige bogtryk, og de eksemplarer som i dag er bevaret på arkiverne, er ofte fyldt med ejernes egne optegnelser fra det pågældende år. Især ældre almanakker fra midten af 1800-tallet og

Forsiden til Jöns Hanssons eksemplar af 1844 års almanakken. Hansson boede i Lockarp ved Malmö, så i hans eksemplar var solopgangs- og solnedgangstider beregnet ud fra Lunds horisont. Det bemærkes også at titelsiden bærer Vetenskapsakademiens kontrolstempel, 'KWA' med nordstjernen, hvilket viser at dette er en autoriseret udgave. (Folklivsarkivet O 51).

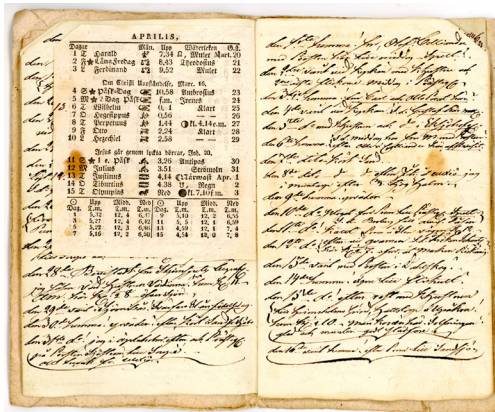
før det er derfor gode udgangspunkter for at kombinere en boghistorisk indfaldsvinkel med kulturhistoriske studier af hverdagslivet.

Størstedelen af Folkliivsarkivets almanakker stammer fra det 20. århundrede, men der findes også en lille håndfuld ældre almanakker fra før 1850. En af dem er et eksemplar af almanakken fra året 1844, som har tilhørt en Jöns Hansson, der boede i Lockarp lidt syd for Malmö. Året igennem ses han at have tilføjet håndskrevne optegnelser om årets gang. Det meste omhandler driften på gården, såsom hvornår afgrøder såes og høstes, men hvis man læser de generelt set summariske og faktuelle optegnelser grundigt, så fremtræder der små detaljer fra et menneske, hvis liv og oplevelser sjældent efterlader sig skriftlige spor i historien.

ALMANAKKEN FOR ÅRET 1844

Lad os begynde med at tage udgangspunkt (GL2.1) i Jöns Hanssons trykte almanak. Den er udgivet af Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, der fra 1747 og helt frem til 1972 havde privilegium på at udgive almanakker i Sverige. Almanakkerne blev udelukkende solgt via officielle salgssteder, så Hansson, der jo boede i nærheden af Malmö, har sandsynligvis købt sit eksemplar hos "Factoren Lundström" i Malmö for den beskedne pris af 4 skilling, som var officielt fastsatte pris for en trykt almanak.

Som statsautoriserede udgivelser var almanakkerne med til at etablere og opretholde synkronisering i tid på tværs af geografien, idet alle i princippet orienterede sig ud fra samme standardiserede tryksag. Imidlertid, så afhæng de beregnede tidspunkter for

1847 års almanakken som her ses praktisk indbundet på en måde, der gav ekstra meget plads til håndskrevne optegnelser. (Folkliivsarkivet O 32).

solopgang og solnedgang naturligvis af hvor i Sverige man befandt sig, og derfor udkom almanakken i fire forskellige versioner, der var tilpasset horisonten i henholdsvis Stockholm, Göteborg, Lund og Haparanda. Som det fremgår af forsiden, så var Jöns Hanssons almanak udregnet efter horisonten i Lund.

Den bevarede almanak indeholder 19 sider med månedsvis trykte fortegnelser over årets dage sammen med 21 blanke sider, der giver plads til håndskrevne optegnelser. Desværre er almanakken ikke

komplet, da enkelte kalendersider mangler; anden halvdel af januar, første halvdel af februar, sidste halvdel af maj, første halvdel af juni og anden halvdel af september. De første 40 sider og de sidste 20 sider er alle trykte og indeholder forskellige former for officiel information, herunder en kort beskrivelse af planeternes forudberegnete gang i året 1844, en nyttig oversigt over postafgange, en fortegnelse over markeder, en kongelig kundgørelse og en lille afhandling om fremstilling af sundt og velsmagende brød.

Almanakken bærer tydelige præg af at være slidt af dagligt brug. Udover de førnævnte sider, så bærer omslaget præg af at være blevet bukket og foldet, men det mest iøjefaldende tegn på brug er Jöns Hanssons gennemgående håndskrevne optegnelser om årets begivenheder. Optegnelserne er alle skrevet med samme håndskrift (sv, handstil), men fordi pennens tykkelse og blækkets farve varierer fremgår det at notaterne er nedskrevet over et længere tidsrum. Endelig ses almanakkens øverste hjørne at være skåret bort, og det må formodes at være sket efterhånden som månederne gik, ligesom i en nutidig kalender.

HÅNSKREVNE OPTEGNELSER I ÆLDRE ALMANAKKER

Det at Hansson har udfyldt almanakken med sine egne håndskrevne optegnelser fremstår som en selvfølge ud fra vores nutidige perspektiv. Men går man tilbage til tiden før midten 1800-tallet, så indeholdt almanakkerne sjældent blanke sider beregnet til personlige notater. Ældre almanakker fremstår derigennem traditionelt som statslig envejskommunikation, og det var i udgangspunktet ikke intentionen at folk skulle interagere med det trykte medium ved hjælp af håndskrevne tilføjelser. En stor del af forklaringen er formentlig at papir var en dyr råvare indtil det billigere industrielle fremstillede papir blev tilgængeligt i 1800-tallets anden halvdel, så blanke felter eller endog hele blanke sider medførte af samme grund en stor udgift for bogtrykkeren. Ønskede man plads til personlige håndskrevne optegnelser, så måtte ejerne derfor selv indbinde deres trykte almanakker med blanke stykker papir. Det findes der mange kreative eksempler på, og på den måde fik de standardiserede ældre almanakker ofte et meget personligt præg. Nogle gange har folk ombundet almanakken med markant større stykker blankt papir, for på kreativ vis at skabe endnu mere plads til håndskrevne optegnelser. Alt i alt er de ældre almanakker med deres forskelligartede indbindinger og personlige annoteringer derfor eksempler på hvordan det trykte medium indgik i hverdagslivet og tilpassedes individuelle behov.

De blanke sider er derfor særligt interessante ud fra et boghistorisk perspektiv, fordi de forandrede den statslige almanak til en mediemæssig hybrid mellem det trykte og det håndskrevne medium, men også mellem officiel kommunikation og standardiseret tidsregning på den ene side, og på den anden side privat- og hverdagslivet. Det private aspekt kommer til udtryk gennem de talrige håndskrevne optegnelser som Jöns

Hansson året igennem har tilføjet til de fortrykte sider. Personlige optegnelser kendes fra bevarede almanakker overalt i hele Europa, og de udgør i sig selv et selvstændigt forskningsområde. Et fælles karakteristisk træk ved disse tidlig-moderne almanakanotationer er at de meget sjældent har karakter af personlige og følelsesmæssige refleksioner, og i stedet er kendetegnet ved nøgterne optegnelser af begivenheder, der af forskellig årsager tillægges betydning. Det gælder også Jöns Hanssons optegnelser fra året 1844.

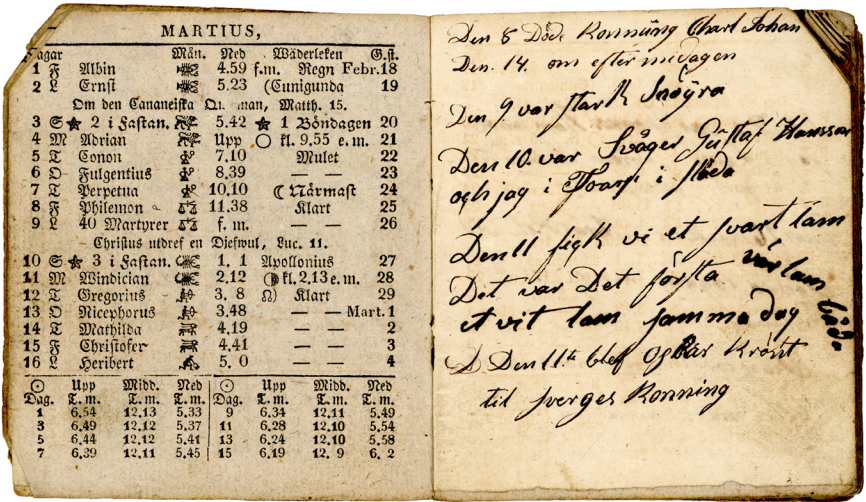
Hanssons almanak giver ikke et komplet billede af årets begivenheder. Der findes ikke optegnelser knyttet til hver eneste dag. Derfor [GL4.1] så må de håndskrevne optegnelser opfattes som afspejlinger af hvad han betragtede som betydningsfulde og meningsskabende begivenheder, både i forhold til driften på gården, men også personligt for Jöns Hansson.

JÖNS HANSSONS OPTEGNELSER FRA 1844

Når man læser sig igennem Jöns Hanssons optegnelser fra året 1844 forstår man at han primært anvendte almanakken til at registrere og tidsfæste arbejdet og begivenhederne på gården. Hansson noterede grundigt, ikke bare hvilke dage forskellige afgrøder der blev høstet, men også gensidige arbejdstjenester blev minutøst dokumenteret med oplysninger om hvem der havde hjulpet ham, og omvendt hvem han selv havde hjulpet med forskellige former for arbejde. Tilsvarende noterede han over otte dage i slutningen af november også nøjagtig hvilke dage "Nils" (som må formodes at have været en medhjælper) skiftevis var syg, helt borte fra arbejdet og endelig tilbage i arbejdet. Hans fåtallige men vigtige kontakter med myndighederne er også grundigt dokumenteret, eksempelvis et møde med lensmannen på Hinby Krog og en rejse til Lund sammen med Thomas Hans i slutningen af marts for at betale landgilde.

Bedst dokumenteret er de mange små og store opgaver og begivenheder, der var knyttet til arbejdet med dyr og afgrøder. I marts noterede Hansson grundigt hvilke dage de første lam blev født, og 4. april fremgår det at såsæden fra 1843 denne dag blev gjort klar i begyndelsen af april og i månederne april og maj er der minutøst noteret hvilke dage der blev sået eksempelvis ærter, kartofler, korn og havre. Optegnelser vedrørende afgrøderne er fortsat hyppige gennem sommeren. Man kan detaljeret følge med i hvordan der blev skåret tørv i Hyltarp to dage i juni og hvordan han mandag den 1. juli købte en ko og en kalv. I midten af august blev der høstet korn og andre afgrøder og i oktober begyndte arbejdet med at tærsk som fortsatte frem til oktober.

Når man samlet set betragter Jöns Hanssons optegnelser, så får man indtryk af at det meste af året har været præget af hårdt og tidskrævende manuelt arbejde, der ikke har levnet meget tid til unødvendige fornøjelser. Anskuet fra dette perspektiv bliver det

Den 8. marts ses Jöns Hansson at have noteret at kong Karl Johan døde. Det er usandsynligt at nyheden har nået til Lockarp samme dag som kongen døde, så der er formentlig tale om en optegnelse der er tilføjet senere. Dette illustrerer [GL5.1] at ældre almanakker ikke bare benyttedes til planlægning, men i lige så høj grad blev anvendt til at registrere og tidsfæste betydningsfulde begivenheder. Desuden bemærkes det at kongens død optræder side om side med vejrliget, besøg med svoger Gustaf og fødsler af lam på gården, som Hansson alt sammen har tillagt betydning. (Folklivsarkivet O 51).

iojefaldende at optegnelserne fra de kolde og mørke måneder i begyndelsen af året har en markant anderledes karakter.

"JAG FÅR SKRIVA NÅGOT EMEDAN." DEN KOLDE VINTER 1844

Vinteren 1843/44 var ikke bare kold, men sneen blev tilmed liggende fra januar og helt til udgangen marts måned. Det ved vi fordi Hansson jævnligt noterede hvor meget sne der faldt og hvor længe det blev liggende. Det er i den forbindelse værd at bemærke at han hen over foråret, sommeren og efteråret intet noterer om f.eks. solskin, regn og blæsevej, hvis man gennemgår optegnelserne grundigt. [GL6.1] De jævnlige optegnelser om det kolde vintervej i årets første måneder kan tolkes som udtryk for frustration over de begrænsninger som vejret satte for det praktiske arbejde med dyr og marker. Efter alt at dømme har det også medført en umiskendelig kedsomhed under de lange og mange mørke aftener, hvilket kommer til udtryk i en udateret optegnelse fra februar:

"Jag får skriva något emedan. Det är så böst väder så at man kan icke resa någon städer och så blir bladet fult om aftonen."

Det summariske prosasprog som denne optegnelse er skrevet på, ligner ikke optegnelserne fra sommerhalvåret, og den ændrede karakter hænger formentlig sammen med at det kolde vejr gav Hansson mulighed for at tilbringe tiden med andet end pligter og arbejde på gården og jorden. Som han antyder, så fordrev han delvis tiden med at skrive, og det er netop i løbet af vintermånederne at han har fundet tid til at nedfælde små sociale episoder i almanakken. Han noterer eksempelvis hvordan han tilbragte hele eftermiddagen på fastelavns mandag med at spille kort med "Drängarna", og hvordan hans bror senere samme dag kom kørende på besøg i slæde og tilsluttede sig kortspillet. De kolde vinterdage i begyndelsen af 1844 bød dog også på enkelte forpligtelser. Han har eksempelvis noteret et forestående skattemøde på Hinby Krog den 25. februar, og efter alt at dømme er han rejst afsted til mødet allerede aftenen før med henblik på at overnatte hos sin bror. Broderen var dog ikke hjemme, men det forhindrede imidlertid ikke Hansson og hans rejseselskab i at have en fornøjelig aften:

"Den 24. [februari] var jeg kjörandes i släda hos min bror om aftonen och hade Karl och Anders påjken med mig. De blef föla som Kaijar och Svin Ånskönt han var sjelf icke hemma."

Optegnelsen er påfaldende fordi det er den eneste af sin slags i almanakken, og den er muligvis et resultat af kedsomheden på de lange og mørke vinteraftener, som altså inspirerede ham til at fylde siderne med skrivning. Optegnelsen er på den ene side et vidnesbyrd om en episode som Hansson må formodes at have fundet tilpas morsom eller betydningsfuld til at han har følt behov for at tidsfæste og kort beskrive den. Samtidig må den betragtes som et eksempel på hvordan tiden kunne fordrives på lange begivenhedsløse dage i årets mørkeste tid. Det er i hvert fald påfaldende at der henover sommerhalvåret ikke findes en eneste lignende optegnelse, der dokumenterer sociale begivenheder i stil med de tidligere nævnte kortspil eller drikkegilder på broderens gård. De arbejdsomme forårs- og sommermåned har formentlig ikke levnet tid til at nedskrive den form for små sociale anekdoter i .

AFSLUTNING

Jöns Hanssons almanak dokumenterer først og fremmest årets gang i marken og på haven, hvilket antyder at den primært har fungeret som en dokumentation og tidsfæstelse af arbejdsmæssige begivenheder, samt kontakten med myndighederne når der skulle betales skatter og afgifter. Hver for sig tilbyder almanakker med optegnelser som Jöns Hanssons små glimt af almuens hverdagsliv, og hvad de betragtede som betydningsfuldt for deres tilværelse. Det er blot et enkelt eksempel på hvordan en person har registreret årets arbejde og til dels sociale begivenheder i et særegent medium med rødder helt tilbage til bogtrykkerkunstens barndom. Almanakken var gennem århundreder en uadskillelig del af almuens hverdag. Derigennem rummer ældre almanakker også forskningsperspektiver, der rækker udover personal- og regionalhistorien. Netop

fordi der var tale om standardiserede og monopoliserede tryksager, som individer gennem tiden hver især har udfyldt med oplysninger og detaljer fra deres personlige liv udgør de tilsammen et historisk interessant komparationsbart kildemateriale med stort forskningspotentiale for kulturhistoriske studier i hverdagslivet.

REFERENCER

LITTERATUR

- Andersen, Lis Toft (1986). *Bondens Almanak. Bol og by* nr. 1.
- Chapman, Alison A. (2007). *Marking Time: Astrology, Almanacs, and English Protestantism. Renaissance Quarterly* vol. 60, nr. 4.
- Jensen, Phebe (2021). *Astrology, Almanacs, and the Early Modern English Calendar*. Oxon & New York: Routledge.
- Madsen, Jakob Kortbæk (2017). *Den danske bonde-praktika 1597–1804: om det folkelige astrologiske bogtryk og opgøret med dette i årtierne omkring 1800*. København: Museum Astrologicum.
- Lindroth, Sten (1967). *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739–1818*. Stockholm: Kungl. Vetenskapsakademien.
- Smyth, Adam (2008). *Almanacs, Annotators, and Life-Writing in Early Modern England. English Literary Renaissance* vol. 38, nr. 2.

UTRYKTE KILDER

- Folklivsarkivet. O 32. 1847 års almanak med optegnelser af ukendt proveniens.
- Folklivsarkivet. O 51. 1844 års almanak med optegnelser af Jöns Hansson.

Konspirationsteorier och desinformation i vardagen

Marsanna Petersen, Elżbieta Drażkiewicz & Olof Sundin

INLEDNING

Runt om i världen varnar forskare, politiker och journalister för att vi lever i en tid av ökad instabilitet där känslor och personliga erfarenheter ofta överskuggar det som faktiskt stämmer. Förekomsten av desinformation och tilltron till konspirationsteorier beskrivs i dag som ett hot. I den här artikeln redogör vi för en studie med syfte att skapa en fördjupad förståelse av dessa fenomen som vardagliga företeelser.

Skarpa distinktioner mellan konspirationsteorier och desinformation är svåra att göra, men i föreliggande artikel används desinformation som beteckning för medvetet vilseledande information som sprids i syfte att skada. Desinformation kan användas som verktyg för att skapa sociala konflikter, inrikespolitiska schismer och ses ibland till och med som en slags hybridkrigföring. En konspirationsteori kan spridas som desinformation, det vill säga med syfte att vilseleda, men inte nödvändigtvis. Konspirationsteorier utgörs av utförliga berättelser, sammansatta av olika former av information, inklusive desinformation, som kan förklara specifika händelser eller sociopolitiska processer. Ofta utgör konspirationsteorier ett sätt att skapa mening i en komplex värld – att försöka förstå dramatiska händelser och komplexa fenomen, klyftorna mellan det synliga och det osynliga, mellan hopp och verklighet, mellan officiella berättelser och levda erfarenheter (Drażkiewicz & Rabo 2020). I artikeln utgår vi ifrån att konspirationsteorier är obevisade teorier om hur en dold grupp i samhället styr skeenden och påverkar händelser. Enligt dessa teorier agerar de som konspirerar inte bara för egen vinning, utan också för att aktivt skada andra (personer som representerar en viss ras, nation, kön, klass etc.) eller deras livsstil (värderingar, kultur osv.).

Precis som i andra länder väckte Covid-19 i Sverige konspirationsteorier om pandemins ursprung, alternativa behandlingsformer och om vacciners säkerhet (Drażkiewicz, 2023). På samma sätt som i andra europeiska länder finns det även i Sverige personer som är anhängare av konspirationsteorin om ett avsiktligt skapat stort folkutbyte, på engelska benämnt "the great replacement" (Önnerfors 2024). I vissa grupper cirkulerar också konspirationsteorier om socialtjänstens barnskyddsarbete (Ranstorp & Ahlerup 2023). Med utgångspunkt i vår inledande distinktion mellan begreppen

konspirationsteorier och desinformation kan vi säga att det finns bevis på hur konspirationsteorier som dessa medvetet och med destruktivt syfte spreds som desinformation, men samtidigt är det viktigt att inte se grupper av människor med tilltro till specifika konspirationsteorier som ett problem som på ett enkelt sätt kan åtgärdas med att förse dem med korrekt information (Drażkiewicz 2021). Vi har också en svensk flora av specifikt svenska konspirationsteorier, till exempel de som gäller mordet på Olof Palme (Astapova et al 2021) eller de om Estonia-katastrofen (Sorokin 2022).

I jämförelse med många andra europeiska länder har svenskar en hög grad av mellanmänsklig tillit och förtroende för samhällsinstitutioner (SOM-institutet, 2025), en särskild tradition av källkritik i skolan (Haider & Sundin 2022) samt ett relativt sett starkt folkligt stöd för offentlig medfinansiering av media (Lindell, Jakobsson & Stiernstedt 2022). Samtidigt kan vi inte bortse från den ökande användningen av desinformation och konspirationsteorier som vapen inom svensk politik, samt de sätt på vilka den radikala högern medvetet manipulerar informationslandskapet för egen politisk vinning (t.ex. Schroeder 2020; Widholm, Ekman & Larsson 2024). Medan desinformation och dess inverkan på samhället ofta studeras som ett brett fenomen, diskuteras konspirationsteorier vanligtvis i relation till extrema grupper. Med frågelistan *Desinformation och konspirationsteorier – dina erfarenheter?* har vi velat utforska hur "vanliga medborgare" reflekterar över ämnet, hur de upplever dagens informationslandskap och om och hur de konfronteras med konspirationsteorier och desinformation i deras vardag.

NÅGOT OM METOD OCH RESPONDENTER

Etnologen Susanne Wollinger (2005) betonar betydelsen av förberedelseprocessen i arbetet med frågelistor. En utmaning är urvalet av frågor som ska ställas och hur de ska formuleras. Antropologen Sarah Pink (2011) lyfter också fram att vid studier av vardagliga, ofta omedvetna, praktiker, måste frågor utarbetas som konkretiserar och tydliggör dessa praktiker. Det är viktigt att möjliggöra för informanterna att kunna associera och relatera till frågorna för att kunna svara på dem. Då vi vill studera konspirationsteorier och desinformation som vardagliga fenomen ställde vi frågor som fokuserade på hur dessa fenomen kommer till uttryck i vardagligt sammanhang. För att konkretisera ämnet ställde vi frågor om hur och var informanterna stöter på konspirationsteorier och desinformation och vad dessa handlar om. För att undersöka informanternas vardagliga strategier för att hantera konspirationsteorier och desinformation inkluderades frågor som utforskar hur informanterna bemöter och hanterar dem.

Frågelistan publicerades online som webbenkät och spreds till Folklivsarkivets meddelare samt till allmänheten genom olika digitala kanaler (LinkedIn, Bluesky) under perioden september 2024 till mars 2025. 74 personer svarade varav 46 var kvinnor

och 25 män (3 personer angav ej kön). Äldre, högutbildade personer som bor i städer var överrepresenterade bland respondenterna.

KONSPIRATIONSTEORIER – ETT GLOBALT OCH OSVENSKT FENOMEN

Förutom Covid-19-pandemin samt vaccinfrågan, liksom idén om folkutbytet som också nämns ovan, är andra återkommande teman i materialet Ukrainakriget och Palestina och Israel-konflikten. Ett tydligt mönster är därför att samtida och pågående ämnen är det som tas upp mest när det kommer till desinformation och konspirationsteorier.

De handlar oftast om vaccinationer och politik, det amerikanska presidentvalet bland annat. Donald Trump sprider många sådana, och från trovärdigt håll får man veta att dessa teorier inte stämmer (Svars-ID 550).

Några informanter påpekar att de främst stöter på konspirationsteorier i underhållande syfte.

Jag möter främst ironisk användning av konspirationsteorier, så som "Det var Illuminati som gjorde det" (Svars-ID 225).

Sedan finns ju dessa om månen och den roliga om fotbolls-VM i Sverige. Alltså att månvandringen aldrig skett och att det inte var något VM i Sverige 1958. Ha, ha, jag var själv på en match. Men jag har också fattat det som att dess ursprung är ett skämt som sedan blivit allvar hos vissa (Svars-ID 253).

Den ironiska och lekfulla aspekten av konspirationsteorier är enligt antropologen Elisa Sobo (2019) central för spridning av konspirationsteorier. Gränsen mellan ironi och allvar är inte alltid skarp. Etnologerna Mia-Marie Hammarlin och Lars-Eric Jönsson (2023) visar hur just otydlighet är central i skvaller och ryktesspridning, då det öppnar upp för många tolkningsmöjligheter. Denna öppna karaktär av konspirationsteoriernas berättelsesmönster betonas även av Mari-Lis Maddison och Andreas Ventsel (2021) samt Andreas Önnerfors (2024). De diskuterar hur människor kan anpassa samma berättelse till många olika händelser och skapa mening i olika sammanhang. Detta gör att samma konspirationsteorier upprepande kan revitaliseras och leva kvar över tid.

Gemensamt för informanternas svar är att de positionerar sig emot konspirationsteorier och desinformation. Därmed förmedlar våra informanter vad som ofta beskrivs som en normativ och stigmatiserad syn på konspirationsteorier och desinformation, vilket är i enlighet med Katharina Thalmanns forskning (2019). Ironi och skämt betonas därför inte utan desinformation och konspirationsteorier ses främst som allvarliga och problematiska. Detta gör sig särskilt gällande när informanterna behandlar politiker som använder sig av konspirationsteorier och sprider desinformation. Det mest tydliga exemplet på detta är Donald Trump som är den politiker som oftast tas upp: "Ofta när man läser om vad vissa politiker säger. Exempelvis Trump" (Svars-ID 1062).

Personer som Donald Trump tror inte själv på sina lögner. Syftet är att slösa människors tid med att tvinga dem försvara sig mot lögner och därmed göra hela det politiska samtalet omöjligt att lita på. Att förgifta våra demokratiska dialoger och förfula mänsklig samverkan (Svars-ID 225).

Åsikterna om Trump är övervägande starka och negativa. Som det framgår av citaten anses han strategiskt använda sig av lögner för att styra och kontrollera det offentliga samtalet och därmed förskansa sig makt. Det är också tydligt att Donald Trump av informanterna ses som en antidemokratisk kraft och tillsammans med den politiska utvecklingen i USA omtalas han som ett varnande exempel för resten av världen.

Utvecklingen i USA med "köpta" politiker och mediehus som tar ställning och inte försöker rapportera objektivt eller källgranska (med Trumps alla oemotsagda lögner som exempel), ska vara en varning för oss alla (Svars-ID 850).

Förutom USA görs av många informanter också en bredare kontrastering mellan Sverige och världen. Flera svar bygger på en föreställning om en svensk exceptionalism – att Sverige är förskonat från problemet med konspirationsteorier i jämförelse med många andra länder – trots forskning som visar att Sverige inte är immunt (t. ex. Önnerfors, 2024).

I vissa länder har desinformationen stor påverkan. Jag undrar vad människor i tex Ryssland egentligen får veta om kriget i Ukraina eller vad vanligt folk i Palestina/Israel/Libanon/Iran får veta vad som sker. Massor av liknande exempel från hela världen kan räknas upp., Jag tror vi är rätt förskonade från desinformation etc. i Sverige, vi är också fria att granska själva. Myndigheter bör vara klarvakna! (Svars-ID 787)

Föreställningen att situationen är jämförelsevis bättre i Sverige är tydlig och kopplas ihop med att vi har fria medier och tilltro till svenska myndigheter. I några av frågelist-svaren framgår dock inte samma uppfattning som ovan "att vi i Sverige är förskonade från desinformation", då exempel där svenska medier och politiker problematiseras förekommer: "Tyvärr ser man personer ur riksdagspartier och skribenter på erkända dagstidningar som framför idéer om folkutbyte" (Svars-ID 225).

Förutom diskussioner av folkutbytet nämner några informanter exempel på desinformation i samband med senaste riksdagsvalet 2022. Bland annat tas diskussionen av elpriser upp som missvisande och felaktig.

Högernationalisternas påståenden i valrörelsen 2022 om "Magdapriser" på el och fordonsbränsle och att de höga elpriserna skulle bero på att Miljöpartiet hade lagt ner kärnreaktorerna i Ringhals och Oskarshamn var missvisande och osakliga. Man förtegg helt att både KD och M var med och skrev under energiöverens-kommelsen 2016 och att partierna även deltog i riksdagsbeslutet om reduktionsplikt för fordonsbränsle (Svars-ID 1179).

Tidö-lagets påstående om "Magdapriser" och skuldbeläggande av Socialdemokraterna och Miljöpartiet för de tidigare höga elpriserna tas upp ovan som exempel på desinfor-

mation och konspirationsteorier. Avslöjandet 2025 av Sverigedemokraternas trollfabrik i TV-programmet *Kalla Fakta*, som visade hur de hade använt sig av falska konton på sociala medier för att sprida sitt budskap, nämns och när det gäller svensk politik är det främst Sverigedemokraterna som problematiseras.

Jag betraktar sverigedemokraterna som fiender till demokratin, precis som Donald Trump. SD understöds ju i praktiken idag av ett samarbete med L, M och KD och flera av de lobbyistorganisationer som jag nämnt tidigare ligger ju nära dessa partier (Svars-ID 1219).

Ovan framkommer en mer kritisk hållning till den politiska utvecklingen i Sverige som ofta motiveras med Sverigedemokraternas regeringsinflytande. Intressant är att Sverigedemokraterna även ovan likställs med Trump, vilket är en koppling som görs upprepade gånger i frågelistsvaren. Bland annat anses Sverigedemokraterna vara influerade av Trump: "Politiskt relaterade områden (SD som hakat på Trumps retorik och konspirationer, en del kringkonflikten i Gaza)" (Svars-ID 1059). Att kopplingen mellan det som man anser vara dåligt i svensk politik härleds till Trump kan tolkas som att de konspirationsteorier och desinformation som nämns i detta fall, främst betraktas som något utifrån kommande.

Jag tycker det är oroväckande. Jag känner en oro inför en utveckling som i USA, där samhället är delat och där världsbilderna är så fundamentalt fränskilda från varandra. Det gör det svårt att mötas och prata. Jag är rädd för att desinformation kan få samma effekt i Sverige och Europa, där olika samhällsgrupper blir mer splittrade och vänds mot varandra. Jag tycker jag ser att mina vänner tenderar tro på mycket som sprids via t.ex instagram, utan att (vad jag vet) källgranska först. (Svars-ID 530).

I citatet ovan görs en kontrast mellan utvecklingen i USA å ena sidan och Sverige och Europa å den andra. Medan USA framhålls vara ett splittrat och polariserat land, är det tydligt att Sverige och Europa ses som annorlunda. Dock framkommer i citatet ovan en oro, grundad i erfarenheter från vad vänner delar på digitala plattformar, för att liknande tillstånd som i USA smyger allt närmare även i Sverige. En liknande oro uttrycks av många och formuleras tydligt hos vissa informanter.

Jag längtar tillbaka till ett samhälle med betalad journalistik, med integritet i rapporteringen där fakta prioriteras framför känsla. Jag känner mig uppgiven och vill inte känna mig uppgiven. Jag ser Donald Trumps, såväl första valet men i synnerhet det andra valet som en symbol för vad som håller på att hända med samhället. Och jag känner hopplöshet. I Sverige idag, litar vi fortfarande på våra myndigheter, det är ingen situation vi ska ta för givet (Svars-ID 1245).

Även om informanten ovan indirekt uttrycker att det har skett en förändring i Sverige med hänvisning till ett ändrat medielandskap, verkar hon ändå anse att Sverige är ett bra samhälle grundat på att vi "litar på våra myndigheter". Även hon beskriver Donald Trump som ett hot mot detta. Det är därför tydligt att medan Sverige betonas som "ordning" framställs Trump och USA som "kaos". Trump och USA utgör bland svaren ett ständigt hot mot ordningen som även kan skapa kaos i Sverige. Bilden av

den "andra" är därför högst närvarande i berättelserna om konspirationsteorier och desinformation vilket tyder på att dessa fenomen inte betraktas som svenska utan snarare som något osvenskt.

SOCIALA MEDIER – FRÄMSTA ARENAN FÖR KONSPIRATIONSTEORIER OCH DESINFORMATION

Förutom ämnen och typer av konspirationsteorier och desinformation ställde vi också frågor om var och hur respondenterna stöter på konspirationsteorier och desinformation i sin vardag. Informanterna nämner namn på olika traditionella medier, men sociala mediers roll framhävs särskilt. De refererar ofta till plattformar som X (tidigare Twitter), Facebook, Instagram och YouTube. Många uttalar också att det främst är på sociala medier de stöter på tvivelaktig information. Därmed gör informanterna som helhet en direkt, medveten koppling mellan konspirationsteorier och desinformation som företeelser och sociala medier. Denna bild bekräftar medieforskarna Rachel Kuo och Alice Marwicks (2021). De argumenterar för att även om desinformation inte är ett nytt fenomen utan alltid har funnits är det främst digitala och sociala medier som förknippas med desinformation. Liknande uppfattning framkommer indirekt i en äldre informants svar. Informanten konfronteras enligt egen utsaga inte med konspirationsteorier och desinformation då hon "Tittar och lyssnar mest på public serviceprogram - får hoppas de söker sanningen!" (Svars-ID 491). I svaret framkommer ett stort förtroende för public service som informanten med självklarhet tycks förlita sig på. I två andra äldre informanters svar görs kopplingen mellan sociala medier och konspirationsteorier och desinformation mer tydligt då de båda refererar till plattformen Facebook som Fakebook. Den ene framhåller att han inte kommer i kontakt med konspirationsteorier och desinformation då han inte har Fakebook.

Mina vänner är ofta gamla då jag är gammal själv. Så Nej. Däremot så är väldigt många ovetande då de ofta bara kollar på SVT. Många, särskilt yngre har t.ex. inte någon lokaltidning utan får sin info om samhället via Fakebook eller Instagram och har ofta inget klart begrepp om samhället och omvärlden. Själv läser jag flera tidningar o följer bloggar om t ex Ukraina. När man börjar prata om ryska förluster så tittar folk bara konstigt på en då de bara vet vad SVT har sagt o där rapporteras inte det (Svars-ID 408).

Som framgår ovan är det tydligt att informanten har större förtroende för traditionella medier som lokaltidningar än sociala medier. I hans svar framträder också en självbild av en upplyst person då han inte bara följer en, utan flera kanaler. Till skillnad från informanten ovan som lyfter fram public service i positiva ordalag verkar denna inte ha samma tillit till public service. I stället framhåller han SVT:s rapportering från Ukrainakriget, som han är särskilt intresserad av, som bristfällig. De som bara följer SVT omtalar han också som ovetande. Han framställer sig själv som en aktiv och reflexiv mediekonsument med hög tilltro till sin egen bedömningsförmåga. För att vara upplyst måste du följa flera nyhetskanaler och inte bara etablerade medier utan också bloggar

och så vidare. Denna bild av medvetna och aktiva nyhetskonsumenter framkommer också i svaren på frågor om källkritik då många informanter lyfter fram betydelsen av att följa olika källor och att kontrollera hur samma nyhetshändelse skildras av olika medier. Även om de flesta informanter har högre förtroende för public service och traditionella nyhetsmedier, är det vanligt att följa flera olika kanaler för att därigenom få olika perspektiv.

Även om exemplen ovan främst är från äldre informanter ska det inte förstås som att det främst är en äldre generation som är skeptisk till sociala medier. Sociala medier och tveksamhet kring deras tillförlitlighet problematiseras generellt. En yngre informant som främst använder sociala medier tar också upp detta.

Ja, ofta. Jag läser mycket på X, och tidigare på Twitter. För det mesta är det bra information där jag lär mig mycket om vad som händer i världen, man skulle kunna säga att mina algoritmer fungerar. Men eftersom jag är mycket intresserad av politik, både inhemsk och internationell, så får jag en del saker särskilt bland kommentarerna som jag undrar över. Så det är mest på X, men även på FB. Kan nog tycka att det är lättare att upptäcka desinformationen på FB än på X (Svars-ID 1030).

Informanten berättar att han främst konfronteras med tivelaktigt innehåll på sociala medier. Detta verkar dock inte ha avskräckt honom, utan han säger sig ändå använda sociala medier som sina främsta informationskällor. I hans berättelse ger han uttryck för en förståelse för hur den digitala infrastrukturen fungerar. Han beskriver att det som kommer upp i hans digitala flöde väljs ut och styrs av algoritmer, vilket han anser vara positivt. Algoritmerna väljer ut innehåll som han intresserar sig för och därmed upplever relevant. Integrationen av människa och teknik är tydlig i hans berättelse. Han betonar: "Mina algoritmer fungerar". Litteraturvetaren och posthumanteoretikern, Katherine N. Hayles (2012) diskuterar hur algoritmer ofta framhålls vara problematiska och en antites till mänskligt beteende. Det digitala är därför inte frikopplat från människan utan agerar i relation till henne. Algoritmer, framhåller Hayles, hjälper människor att navigera det digitala flödet. Enligt henne är det digitala flödet cirkulärt och oändligt då det till skillnad från linjär text, som exempelvis en bok, inte har en början och ett slut.

Det är tydligt att inte alla delar den positiva upplevelsen av sociala medier och digital teknik som informanten ovan. Tvärtemot problematiseras sociala medier och digital teknik av de flesta informanter. Bland annat berörs problematiken med tivelaktigt innehåll i digitala flöden som många informanter misstänker styrs av botar och genereras i vilseledande syfte. En informant förklarar detta som anledning till att hon har lämnat plattformen X: "Däremot verkar många användare på t.ex Twitter vara botar. Jag lämnade Twitter när det togs över av Elon Musk" (Svars-ID 720). Innehållet i informanternas digitala flöden upplevs ofta som annorlunda och konstigt, vilket skapar osäkerhet som kan göda misstankar om att det genereras och styrs av botar. Förutom

osäkerhet kring vad som är på riktigt, vad som faktiskt stämmer, kopplas misstanke om botar också ihop med otillbörlig påverkan från främmande makt.

Inför amerikanska presidentvalet 2016 svämmade Tumblr över av ryska botar som spred antivästlig propaganda och desinformation om Hillary Clinton, och även inför stundande val i USA florerar poster som försöker svartmåla Kamala Harris och uppmanar till att inte rösta alls eftersom ingendera kandidaten är perfekt (Svars-ID 633).

Generellt gör sociala medier och ny teknikutveckling informanterna osäkra. Förutom att det handlar om osäkerhet om information är tillförlitlig eller ej ifrågasätts också vem som är upphovsperson när det digitala flödet fylls av information som upplevs som skev och felaktig. Informanten ovan knyter denna information till Ryssland och betecknar det som en trend av anti-västlig propaganda. I kontrast till den ovannämnda positiva berättelsen kring algoritmer ("Mina algoritmer fungerar") finns även personliga berättelser om erfarenheter av hur det digitala flödet har förändrats och upplevs som irrelevant. Osäkerhet hos informanterna orsakad av ny teknik är särskilt påtaglig i en informants berättelse:

Jag har alltid varit ganska ifrågasättande och skeptisk av mig, och mina källkritiska förmågor vässades ytterligare under åren som historiestudent i Lund. Jag känner mig därför väldigt självständig när det kommer till att bedöma den information jag möter, men det senaste halvåret har jag mått allt sämre av den strida ström av AI-videos och bilder som forsar omkring på internet. I synnerhet tycks Facebook plågas av dessa obehagliga AI-genererade videoklipp och bilder, som jag vanligtvis ganska fort kan avgöra är falska (de flesta människor på bilderna har vanligtvis för många fingrar eller deformerade händer, och det är mindre troligt att polisen skulle föra bort Kamala Harris i handbojor på öppen gata) men videoerna och bilderna blir allt bättre, vilket skrämmer mig oerhört. Vad som nästan skrämmer mig ännu mer är dock hur usla många (de flesta?) människor tycks vara på att upptäcka att dessa videor och bilder är AI-genererade, och att en del av dem kanske till och med har skapats i syfte att vilseleda åt ett eller annat håll (Svars-ID 1294).

Informanten uttrycker en känsla av obehag och använder starka ord som att han mår sämre av det som han betecknar som en "strid ström" av AI-videos som "forsar omkring". Informanten tycks känna sig överväldigad och betydligt mer osäker på vad den digitala infrastrukturen levererar och vad som är rätt och fel, sant eller falskt.

Informantens upplevelse står också i viss mån i kontrast till hans beskrivning av sig själv som en upplyst och kapabel individ med goda källkritiska förmågor. Även om han verkar ha stor tilltro till sin egen källkritiska förmåga i jämförelse med andra, är ambivalensen i hans berättelse tydlig. Den tekniska utvecklingen tycks ha påverkat hans självbild och upplevelsen av desorientering är påtaglig.

SOCIALA ASPEKTER

Även om informanterna betonar sociala medier som främsta källan till desinformation och konspirationsteorier är det tydligt att de också konfronteras med dessa fenomen i direkta möten med andra människor.

Ja, jag har en vaccinskeptisk kollega, och jag hade på ett tidigare jobb en kollega som trodde på lite allt möjligt, chemtrails och liknande. Det skedde vid ett fysiskt möte, men den nuvarande kollegan "spred" inte direkt konspirationsteorin utan förklarade bara sitt eget obehag inför att vaccinera sig. Jag var också på en fest där några började sprida antivaxinformation, men de fick mothugg rätt fort (Svars-ID 530).

Som det framgår ovan är konspirationsteorier ett socialt fenomen som inte är begränsat till onlineforum, utan som också ventileras i direkta mellanmännsliga möten. Just erfarenheter av skepsis till vaccin och till Covid 19-pandemin är teman som människor har pratat mycket om under en period där konspirationsteorier blev mer utbredda. "Under covidperioden tyckte jag folk var som galna - somliga trodde på allt urskillningslöst, samtidigt som de ifrågasatte tex Anders Tegnell. Det var väldigt märkligt" (Svars-ID 787). Överlag återkommer berättelser om kollegor, vänner, bekanta och släktingar som tror på diverse konspirationsteorier. Frågelistresultaten tyder därför på att konspirationsteorier och desinformation inte är fenomen avgränsade till pandemin utan att de är konstanta inslag i människors vardag.

Att information och hur man hanterar den är ett socialt fenomen framgår särskilt i svaren på frågor som handlar om källkritik. Förutom strategin att kolla olika källor, återkommer berättelser om hur informanterna konsulterar och diskuterar med andra som de litar på: "Jag brukar diskutera med min sambo" (Svars-ID 530). "Tänker vem? Och varför? Pratar med mina barn och andra kloka människor" (Svars-ID 608). Medan de flesta betonar hur de vänder sig till kunniga och kloka personer, förklarar en informant hur han inte bara vänder sig till kunniga personer, utan även till de som intresserar sig för konspirationsteorier.

Ja jag diskuterar, kollar hur många källor som överensstämmer och kontaktar någon som kan mycket om ämnet om det är något anmärkningsvärt. Kontaktar också vänner som intresserar sig för konspirationsteorier och ser om de har någon vetskap, isåfall anar jag ugglor i mossen (Svars-ID 723).

Som det framgår ovan har informanten delat in sin omgivning i kunniga personer och de som intresserar sig för konspirationsteorier, vilket kan ses som exempel på hur personer i omgivningen kategoriseras utifrån deras uppfattningar och åsikter. Liknande kategorisering återfinns också i ett svar där en informant förklarar att de sällan kommer i kontakt med konspirationsteorier då de "Umgås med idel kloka människor" (Svars-ID 481). Vissa informanter nämner också exempel på personer som lider av psykisk sjukdom och presenterar det som anledning till att de tror på konspirationsteorier. Därmed framkommer en bild av konspirationsteorier som ett avvikande och stigmatiserat fenomen (Butter & Knight 2019; Thalmann 2019).

Som helhet tyder svaren på en variation huruvida man förhåller sig aktivt eller passivt till personer som tror på konspirationsteorier och/eller sprider desinformation. Vissa tycker att det är intressant att diskutera. "Jag diskuterar gärna, särskilt om jag känner

mig trygg med mina insikter och åsikter. Alltid lär båda sidor sig något" (Svars-ID 550). Att man kan lära sig något av varandra betonas men det framgår också att syftet med diskussionen sträcker sig utöver att det är intressant och lärorikt.

Jag tycker det är intressant och gör det gärna. Är bekväm, men det kan också leda till färre samtal med vederbörande, vilket kan vara trist. Jag är särskilt uppmärksam på om folk pratar om invandrare och alla fel som de gör, vilket oftast handlar om desinformation från SD eller andra rasister. Jag konfronterar personer kring sådant (Svars-ID 253).

Som det framgår ovan handlar det inte bara om att diskutera, utan också om att bemöta och säga emot politiska åsikter, som enligt informanten kommer till uttryck i form av desinformation, som strider mot ens egna värderingar och ställningstaganden. På så vis framgår det att drivkraften inte enbart är dialog och diskussion utan att stå upp emot det man anser vara fel. Diskussionen om konspirationsteorier och desinformation är därför ofta ideologiskt driven och en kamp om vad som är rätt och fel. De som förhåller sig passivt när de möter konspirationsteorier och desinformation verkar huvudsakligen vara av åsikten att det inte är lönt att diskutera. "Diskuterar inte. De är som i en sekt. Blockar dem online och undviker att prata om såna saker om vi ses" (Svars-ID 608).

Jag vill helst inte gå in i sådana diskussioner, eftersom personer som sprider konspirationsteorier ofta är väldigt fastlåsta i sina teorier och inte villiga att lyssna på andra åsikter (Svars-ID 409).

Till skillnad från informanten som var angelägen om att konfrontera personer som han ansåg hade fel, anser informanterna ovan att personer som tror på konspirationsteorier är fastlåsta i sina teorier och inte lyssnar på andra. Därmed görs slutsatsen att det inte går att påverka eller ändra dessa personer. I citaten ovan framgår också att konspirationsteorier och desinformation påverkar relationer mellan människor. Informanten som säger sig vara bekväm med att diskutera påpekar samtidigt att det kan leda till färre samtal med vederbörande. Informanten som uppfattar personer som tror på konspirationsteorier som en sekt berättar att hon blockar dem online. Berättelser om undvikandestrategier är vanliga och förekommer i många frågelistsvar. Oftast handlar det om strategier som att undvika vad som kan upplevas som konfrontativa samtalsämnen eller att vid behov byta samtalsämne. Men det förekommer också exempel där informanterna upplever att det går för långt och tar avstånd från personen ifråga: "Både bekväm och tycker de delvis är intressanta. Jag konfronterar. Alltför absurda påståenden eller upprepningar, som jag redan avisat, får mig dock att bryta kontakt" (Svars-ID 549).

Jag har också en före detta kompis (som jag visserligen tappat kontakten med redan innan) som tror mer på "alternativa vårdformer" än medicin, till och med när det gäller livshotande sjukdomar. Jag har aktivt tagit avstånd från hen eftersom vi inte alls delar världsbild längre. Det har varit enkelt eftersom vi ändå inte träffats på länge, vet inte hur jag hade reagerat om det varit en nära vän som är viktig i mitt liv. Har även tagit avstånd från yogalärare som varit mycket viktig för mig men som uttryckt åsikter om just vaccinkonspirationer och den egna förmågan till att "självläka". Förlusten av dessa människor sörjer jag, men jag kunde inte fortsätta utvecklas med dem (Svars-ID 633).

Som det framgår ovan är det inte ovanligt att informanterna tar avstånd från personer på grund av deras tro på konspirationsteorier. Därmed är det tydligt att konspirationsteorier och desinformation kan påverka mellanmännsliga relationer negativt och få sociala konsekvenser. Hur långt personerna är villiga att sträcka sig beror på vilken relation de har till vederbörande. Som informanten ovan nämner är hon osäker på hur hon hade förhållit sig till en person som delat vilseledande information om det varit en nära vän. En informant förklarar, "Jag undviker oftast på grund av min irritation. Men har klippt banden med ytligt bekanta på grund av sådant" (Svars-ID 69). Att säga upp kontakten med vänner och ytligt bekanta verkar inte vara ovanligt. Att avsluta relationer verkar dock inte vara lika vanligt när det gäller nära släktingar och anhöriga. Undvikandestrategier som att låta bli vissa samtalsämnen eller byta samtalsämne verkar vara det mest vanliga. Det framgår att detta dock inte alltid är lätt.

Jag är väldigt obekväm. I dessa situationer upplever jag att personerna som framför konspirationsteorier eller desinformation blir aggressiva och hätska, trots att jag endast uttrycker mild misstro eller ställer frågor. I vissa fall kan min mor hålla monolog i nästan 30-60 minuter om desinformation som hon finner meningsfull. Hon reagerar inte på att jag tiger. Det som hjälper är att byta ämne helt. Tyvärr orkar jag inte alltid komma på ett tillräckligt intressant ämne. Jag har även andra närstående som ogillar att bli emotsagda när de vill dela med sig av desinformation som de har anammat. Det gör mig ledsen och orolig för att jag kommer att bli likadan när jag åldras (Svars-ID 608).

Som det framgår ovan kan umgänget med anhöriga som tror på konspirationsteorier och desinformation upplevas som särskilt negativt och slitsamt. Även om man fortsätter att hålla kontakten och försöker att undvika samtalsämnena är det inte alltid det fungerar, vilket kan leda till frustration och uppgivenhet. På andra ställen i sin berättelse relaterar informanten ovan till sin mammas och anhörigas beteende till att de är äldre och att de påverkas av det ständiga flödet av negativa nyheter. Hon uttrycker farhågor för att hon själv ska bli likadan när hon blir äldre. Personer som tror på konspirationsteorier och desinformation är därmed ett antiideal. Något man inte vill vara eller bli.

SLUTKOMMENTARER

I det här projektet ville vi förstå hur människor som inte befinner sig i utkanten av samhället upplever konspirationsteorier och desinformation. Hur manifesterar sig konspirationsteorier och desinformation i deras liv? Forskare – inklusive vi själva – ringer ofta i varningsklockan och antyder att vi lever i en era av informationens kris eller motsvarande, men med det här projektet ville vi ta reda på om den uppfattningen även delas av svenska invånare? Är desinformation (i bred förståelse) en fråga som diskuteras över hela landet, vid köksborden eller på arbetsplatser? Bilden som framträder av resultaten från frågelistan tyder på att konspirationsteorier och desinformation är vanliga fenomen i Sverige. Informanterna som svarade på våra frågor erfar dem online såväl som i vardagliga situationer, på arbetet likaväl som på fritiden. Det är tydligt att

konspirationsteorier och desinformation anses utgöra ett samhällsproblem och ett hot mot svensk samhällsordningen. Rykten, skvaller och konspirationsteorier ligger nära till hands när människor söker svar i oroliga tider. Samtidigt som global politik dominerar nyhetsrubrikerna genomgår Sverige förändringar och står inför egna interna problem och utmaningar. Dessa framkommer dels i diskussionerna av upplevelsen av en negativ utveckling i den inhemska politiken i Sverige. Huvudfokus ligger dock på internationell politik och framför allt USA och Donald Trump. Det finns en förskjutning från lokala till globala ämnen i människors vardag. Det är inte förvånande med tanke på de senaste omvälvande världskriserna som Covid-pandemin, kriget mellan Ryssland och Ukraina, konflikten i Gaza och den politiska situationen i USA. Denna hållning kan vara uttryck för upplevelser av förlorad trygghet, en oro för Sveriges position i världen och den inverkan som globala frågor kan ha på landet. Hållningen kan dock vara problematisk då den kan tyda på en omedvetenhet kring interna stridigheter och förekomst av konspirationsteorier används som desinformation i den interna politiska debatten som rör svenska förhållanden. Ytterligare forskning är därför nödvändig på detta område.

En viktig slutsats från vår undersökning är att människor bryr sig om kvaliteten och standarden på den offentliga debatten. De reflekterar kritiskt över hur olika händelser framställs och diskuteras. Trots alarmerande röster som hävdar att vi lever i en tid där "sanningen" inte spelar någon roll visar våra resultat att människor efterfrågar komplexa analyser som sträcker utöver skrämselfpropaganda och förenklade förklaringar. Slutligen råder det ingen tvekan om att en viktig fråga inte bara är hur spridning av konspirationsteorier och desinformation påverkar den offentliga debatten och samhället i stort, utan också vilken inverkan de har på vänkrets och familj. Forskningen på detta område är begränsad. I framtiden krävs därför mer forskning för att öka förståelsen av hur konspirationsteorier och desinformation påverkar människors relationer och sociala liv. Detta ser vi som en viktig grund för hur vi som samhälle och individer kan bemöta och hantera dessa frågor.

REFERENSER

LITTERATUR

- Astapova, Anastasiya, Bergmann, Eirikur, Dyrendal, Asbjørn, Rabo, Annika, Grotle Rasmussen, Kasper, Thórisdóttir, Hulda and Önnersfors, Andreas (2021). *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*. New York: Routledge.
- Butter, Michael & Knight, Peter (2019): The History of Conspiracy Theory Research: A Review and Commentary. I: Uscinski, Joseph. E. (red): *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. Oxford Scholarship Online (Political Science).

- Drażkiewicz, Elżbieta (2021). Taking vaccine regret and hesitancy seriously. The role of truth, conspiracy theories, gender relations and trust in the HPV immunisation programmes in Ireland. *Journal for Cultural Research*, 25(1), 69-87.
- Drażkiewicz, Elżbieta (2023). Are you with us or against us?: Studying conflicts over conspiracy theories and overcoming the great conspiratorial divide. *Anthropology in Action*, 30(1), 12-23.
- Drażkiewicz, Elżbieta and Annika Rabo (2020). Conspiracy Theories. *International Encyclopedia of Anthropology* ed. By Hillary Callan. Doi 10: 9781118924396.
- Haider, Jutta, & Sundin, Olof (2022). *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. Routledge.
- Hammarlin, Mia-Marie & Jönsson, Lars-Eric (2023). *Kungar, sex och skandaler: en studie av skvaller och journalistik*. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.
- Hayles, Kathrine N. (2012). *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuo, Rachel, & Marwick, Alice (2021). *Critical disinformation studies: History, power, and politics*. Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review, 2(4).
- Lindell, Johan, Jakobsson, Peter, & Stiernstedt, Fredrik (2022). *The media welfare state: A citizen perspective*. *European Journal of Communication*, 37(3).
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas (2021). *Strategic Conspiracy Narratives. A Semiotic Approach*. London & New York: Routledge.
- Pink, Sarah (2011). Ethnography of the Invisible. *Energy in the Multisensory Home*. I: *Ethnologia Europea*. Journal of European Ethnology. Vol 41:1. Copenhagen: Museum Tusulanum Press –University of Copenhagen.
- Ranstorp, Magnus & Ahlerup, Linda (2023). *LVU-kampanjen – Desinformation, konspirationsteorier, och kopplingarna mellan det inhemska och det internationella i relation till informationspåverkan från icke-statliga aktörer*. Försvarshögskolan. På uppdrag av Myndigheten för psykologiskt försvar.
- Schroeder, Ralph (2020). Even in Sweden? Misinformation and elections in the new media landscape. *Nordic Journal of Media Studies*, 2.
- Sobo, Elisa. J. (2019). Playing with conspiracy theories. *Anthropology News*, 60(4).
- Sorokin, Siim (2022). The "in-between land" of suspicion and ambiguity: Plotting the MS Estonia shipwreck. *Humanities*, 11(4), 92.
- SOM-institutet (2025). *Svenska trender 1986-2024*. Göteborgs universitet.
- Thalmann, Katharina (2019). *The stigmatization of Conspiracy Theory since the 1950s. 'A Plot to Make us Look Foolish'*. New York: Routledge
- Widholm, Andreas, Ekman, Mattias, & Larsson, Anders Olof (2024). A right-wing wave on TikTok? Ideological orientations, platform features, and user engagement during the early 2022 election campaign in Sweden. *Social Media+ Society*, 10(3).

- Wollinger, Susanne (2005). Som man sår får man skörda. Om frågelistan som arbetsmetod. I: Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena (red.): *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Önnersfors, Andreas (2024). *Konspirationsteorier. Meningsskapande berättelser i historia och nutid*. Lund: Nordic Academic Press.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Folklivsarkivet i Lund, Lunds universitet (2024). Svar på frågelistan LUF 269 Des-information och konspirationsteorier.

*Artikeln är tillkommen inom projektet *Conspirations – Conflicts over Conspiracy Theories*. Det är medfinansierat av Europeiska unionen (ERC, CONSPIRATIONS, 101077810). De åsikter och ståndpunkter som uttrycks här är dock enbart författarens/författarnas egna och återspeglar inte nödvändigtvis Europeiska unionens eller Europeiska forskningsrådets genomförandeorgans ståndpunkter. Varken Europeiska unionen eller den beviljande myndigheten kan hållas ansvariga för dessa.*

Mumien i Jäts kyrka – Morbidturism i 1800-talets Småland

Andreas Alm

När det rapporterades i Nya Dagligt Allehanda år 1866 att en "förstenad prest" upptäckts i Kemi kyrka i Finland yttrades tvivel från vissa håll.¹ En annan dagstidning manade till försiktighet kring upptäckten, eller "det kemiska fenomenet" som det så fyndigt benämndes, och menade att bekräftelse från vetenskapsmännen borde inväntas innan man slog på den stora trumman. Det kunde ju vara så enkelt, skrev man, att jorden så långt norrut aldrig fullt ut tinades upp och att det därför endast rörde sig om ett stelfruset lik som undgått förruttelse. Det fanns flera exempel på detta från Grönland informerades man läsarna om.²

Jäts gamla kyrka omkring sekelskiftet 1900. Sakristian med fröken Eketräns grav syns i anslutning till koret i höger sida på bilden. Fotografiet tillhör Mandelgrenska samlingen men är tillkommit efter hans död. Mandelgrenska samlingen, kyrkofotografier, Småland, Folklivsarkivet i Lund.

Spekulationerna fick svar i en insändare till Dagens Nyheter. Det var signaturen M–n, bakom vilken den resande konst- och kulturhistorikern Nils Månsson Mandelgren dolde sig, som upplyste läsarna om ett besök i småländska Jäts kyrka några decennier tidigare då han hade tagit i beaktning kvarlevorna av en ung kvinna, mellan 18–20 år, som grävts fram vid en ombyggnation av kyrkan under 1700-talet. Den unga kvinnan var mörkbrun och så välbehållen att "[t]ill och med näsan finnes, men håren äro affallna". Hon var alldeles stel och då man knackade på henne gav hon ifrån sig ett ihåligt ljud.³ Mandelgren uttryckte osäkerhet i insändaren huruvida hon var balsamerad eller förstenad, men trodde på det förra.⁴ I sina anteckningar har han emellertid betvivlat balsameringen och menat att hon endast torkat på grund av den torra jordmånen.⁵

Då han var där (1848) vilade hon under en lucka i sakristians golv, placerad i en omålad likkista som församlingen låtit tillverka åt henne. Han skrev att hon hade "en svart mössa på hufvudet, som blifvit funnen på samma gång, och var öfverhöjld med ett lakan, gifvet af en församlingsbo; för öfrigt naken".⁶ En sägen cirkulerade inom socknen, berättade han, om att det var de jordiska kvarlevorna efter en viss "fröken Ekestubbe".⁷ Det är tydligt att hans minne svikit honom något då det korrekta namnet enligt sägen är "fröken Eketrä", och detta vet vi då Mandelgren varken var den första eller sista som rapporterade om denna mystiska, unga dam som vilade under Jäts sakristia.

Syftet med föreliggande artikel är att belysa fenomenet morbidturism i 1800-talets Småland genom exemplet med den så kallade "fröken Eketrä" och hennes mumie i Jäts kyrka. Artikeln undersöker hur lockelsen i det ovanliga och obehagliga attraherade besökare till orten, samt hur denna nyfikenhet bidrog till att sägner uppstod, förändrades och utvecklades över tid. Artikeln visar hur döden kunde bli en turistattraktion och hur folklore kring den formas utifrån samtidens fascination, värderingar och moral.

FRÖKEN EKETRÄ I JÄTS GAMLA KYRKA

Jäts socken är belägen i Småland vid sjön Åsnens östra strand, endast två och en halv mil direkt söder om Växjö. I början av 1200-talet uppfördes en romansk kyrka med ett rektangulärt långhus och ett något mindre kor. Takstolen har dendrokronologiskt daterats till 1226.⁸ År 1733 uppfördes en ny sakristia som ersatte en äldre och trängre. Redan 1735 tillkom här målningar på tak och väggar utförda av Carl Ruth.⁹ I början av 1790-talet tillkom ytterligare målningar, utförda av Johan Christian Zschotzsch.¹⁰ När Mandelgren besökte kyrkan var han föga imponerad och beskrev dem som "utförda utan ringaste talang".¹¹

Under 1800-talet revs eller byggdes flera medeltidskyrkor om då de inte ansågs tillräckliga för de växande församlingarna, och även i Jät var problemet påtagligt. Den gamla

kyrkan kunde endast "beqvämigen" inhysa 180 personer samtidigt som församlingen uppgick till 1000 personer under 1880-talet. Redan 1843 framgår av protokoll från sockenstämman att det fördes diskussioner kring att uppföra en ny kyrka.¹² År 1857 bestämde man att en ny kyrka skulle byggas då ekonomin tillät, men först på 1880-talet tycks man åtminstone varit överens om att det var dags, dock inte om var den skulle stå. Flera medlemmar ville bygga på den gamla kyrkplatsen som var centralt belägen och den gamla kyrkogården kunde fortsätta brukas vilket ansågs vara ekonomiskt lönsamt. År 1885 sköts nybygget upp tio år och 1895 sköts det upp ytterligare, denna gång på obestämd tid. 1902 donerade baron August Wilhelm Rappe mark för upprättandet av en ny kyrka och 1905 stadfästes arkitekten Erik Lallerstedts ritningar, vilka modifierades 1907. År 1908 påbörjades byggarbetet på den nya kyrkan som kunde invigas 1910.¹³ När den stod klar flyttades inventarier över från den gamla, bland annat predikstolen, nummertavlor, nattvardssilver och klockor.¹⁴

Församlingen försökte sälja den gamla kyrkan och klockstapeln till staten år 1909, men fick avslag. Året därpå ansökte man om tillåtelse att låta den förfalla, men Kungliga Vitterhetsakademien rekommenderade att den bevarades. Man iordningställde taken men det skulle dröja in på mitten av 1900-talet innan några större reparationer genomfördes och kyrkan kunde återinvigas år 1974.¹⁵

SAMUEL ROGBERGS HISTORISK BESKRIFNING OM SMÅLAND

Den tidigaste redogörelse vi har beträffande "fröken Eketrä" dyker upp år 1770. Det är prästen och topografen Samuel Rogberg som beskriver kyrkan i sin historiska skildring av Småland:

En annan märckwärdig omständighet, som på detta ställe förekommer, förtjenar at anföras. Då framl. Ryttmäst. Uggla för wiss pass 30. år sedan, lät upkasta mulen under Sacristian, för at bygga sig en graf, fanst uti jorden, på några alnars djup en mennisko kropp af qwinno-könet. Swepningen och kistan war så aldeles förmultnad, at icke tecken deraf syntes, så at kroppen låg aldeles bar. Denna kropp war af ålder hel swart och skinnet utspändt, så at när man slog deruppå gaf det ljud ifrån sig som af en trumma. För öfrigt war kroppen ganska hård och lätt, hwaraf synes troligt, at inälfworne antingen blifwit föruttnade eller uttagne. Hwilken denna person warit, eller på hwad tid hon blifwit begrafwen, är aldeles obekant; det synes jämwäl böra misstänkas, at genom balsamering desse kroppar blifwit från föruttnelse förwarade, så wida på andra ställen i denna orten inga balsamerade kroppar blifwit fundne. Eller männe sielfwa jordens beskaffenhet warit til desse kroppars bewarande ifrån förgängelsen wållande?"¹⁶

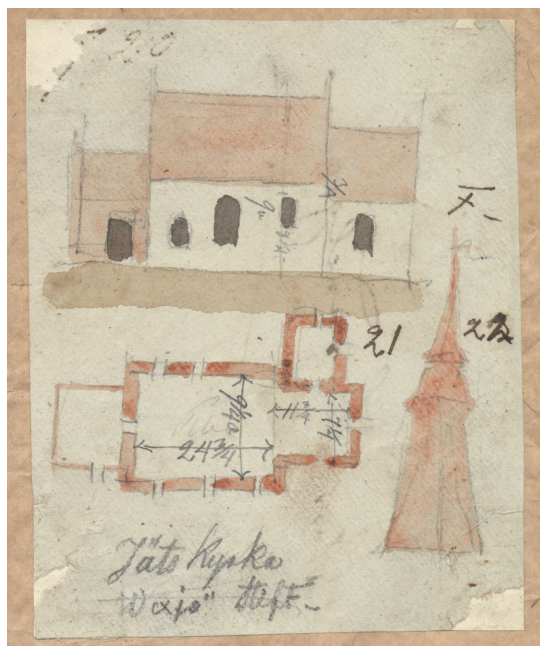
Det så kallade ugglika gravkoret var det som byggdes år 1733 av ryttmästaren Bengt Uggla (1693–1747), innehavaren av Jätsberg. Det anges här att både kista och insvepning var så förmultnade att det inte fanns några spår av dem, vilket överensstämmer med Mandelgrens beskrivning. Dock så nämns inget om den av Mandelgren beskrivna svarta mössa som skulle varit funnen vid tillfället. Vad som är intressant är att det enligt Rogberg ännu år 1770 var okänt om vem hon var, vilket vi får anledning att återkomma till.

Uppmärksamma läsare noterar dessutom att Rogberg skriver om kroppar i plural. Det hittades nämligen ytterligare en kropp i kyrkan, den tillhörande Per Sjöblad till Gimatorp och Helgåker. Rogberg skriver:

Dennes lik, som på stora gången mittemot Predikstolen är begrafwit, finnas ännu wara oförmultnat; ehuru det snart 100:de år legat i jorden. Det är klädt uti Sjömans drägt, af randigt tyg med hwita Sten-knappar uti; röda strumpor och grofwa skor med röda band uti, hafwandes swärdet liggande på bröstet. Af denna swepning skulle tyckas, at han snarare warit Sjö-Officer, ehuru det twert om berättas i deß Epitaphio.¹⁷

1800-TALETS MORBIDTURISM

Jäts kyrka med sin "mumie" blev ett populärt turistmål för nyfikna resenärer under 1800-talet, framför allt under seklets andra hälft. I flera dagstidningar publicerades artiklar som rekommenderade förbiresande att avlägga ett besök, exempelvis i Jönköpings tidning år 1882 där ett brev från en resenär uppmanade till ett kyrkobesök då kyrkan i synnerhet "för vänner af antiqviteter har föremål af ovanlig beskaffenhet att visa".¹⁸ Bland annat beskrevs mumien som ett "fullkomligt bibehållet lik" som tack vare jordens beskaffenhet blivit torkat och låg "omgifvet af lemningar efter en ekkista och en klädsel, som delvis bestått af sammet".¹⁹

Teckning av Jäts gamla kyrka och klocktorn. Mandelgrenska samlingen 4:VI (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.

Brevskrivaren, som uppgav att uppgifter inhämtats från socknens skollärare, återger uppgiften om sägnen som gör sig gällande att det är en "fröken Eketrä" och hänvisade till Peter Wieselgrens *Ny Smålands beskrifning* där det framgår att ätten Eketrä var en sidogren av Vasaätten. Det var Gustav Vasas son, Hertig Magnus av Östergötlands son Sven som hade adlats med namnet Eketrä år 1607. Dennes sonson var i sin tur Johan Eketrä, som enligt ett epitafium i Södra Rottne gamla kyrka var "Herre till Varetorp, Lidhem och Björkö" och som enligt sägnen skulle vara far till fröken Eketrä som skulle ha dött under ett besök i Jät.

Brevskrivaren ansåg att dessa omständigheter delvis besannade sägnen och drog utifrån det även slutsatsen att resten troligtvis var sant. Det skulle vara svårt att förklara hur berättelsen uppkommit om hennes identitet var okänd vid påträffandet. Och skulle Uggla låtit placera henne i det gravkor han byggt åt sig själv om hon var anonym? Dessutom, argumenterades det, fanns det ett epitafium i Bergs gamla kyrka som bevisade att Johan Eketrä hade haft en son, vilket innebar att han troligtvis varit gift och som i sin tur betydde att han sannolikt även hade haft döttrar.²⁰

En insändare i Värnamoposten 1888 upplyste läsarna om mumiers karaktär eftersom de flesta aldrig hade fått tillfället att se en mumie. Insändarförfattaren hade däremot själv varit i Jäts kyrka och sett fröken Eketrä och ansåg det fanns flera myter om mumier som borde redas ut: "Somliga säga, att balsamerade lik falla som falaska, då man rör wid dem, andra åter deremot påstå, att det ljuder liksom då man slår på en tunna. Detta är icke sanning. De äro elastiska eller spänstiga. Jag har varit uti grafkoret och sjelf gjort mig öfvertygad herom".²¹ Insändaren uppger även, i motsats till Mandelgren, att håret ännu var kvar på huvudet och att tänderna lyste vita i munnen. Dessutom hävdades det med bestämdhet att hon var balsamerad.²²

Fröken Eketrä blev så känd under 1800-talet att till och med Göteborgshumorn gjorde sig lustig på hennes bekostnad. Den i Göteborg baserade skämttidningen Kurre Glunten skämtade om hennes styvhet i relation till efternamnet, möjligen med hänsyn till adelsdamers förnämhet. Att det skulle vara just en fröken *Eketrä*, skrev man, som skulle "hålla sig styfvare än vanliga stofthyddor, det kunna hvarken vi eller en af Drottningens hofdamer förneka".²³

Dessutom började det med tiden utvecklas ytterligare sägenstoff kring hennes mystiska bakgrund. En besökare beskriver sin kyrkvisit i Göteborgs Aftonblad år 1903:

Folksägna påstår, att sagda fröken i lifstiden varit ovanligt vacker men också åtskilligt högmodig öfver sin skönhet. Hon dog vid blott tjugo års ålder, men till straff för sitt högmod får hon nu ej förmultna utan måste till domedag ligga som ett svartbrunt, fult spektakel till allmänt beskådande och en varnagel för alla högfärdiga. Så berättas det. Och tros.²⁴

Högmodet, en av de sju dödssynderna, hade nu förts till hennes brottsregister. Att ända in på domedagen behöva sona för livstidens synder var en vanligt förekommande kristen tematik inom folktron. Ett känt exempel är Jerusalems skomakare, även kallad Den vandrande juden, som enligt traditionen nekade Jesus vila under korsvandringen till Golgata. Som straff blev han själv tvungen att, utan vila, vandra omkring på jorden ända till tidens slut. Gotthard Carlsson som själv mindes berättelserna om fröken Eketrä från sin barndom kommenterade sägenbildningen i Svenska Turistföreningens årsskrift

med att den uppkommit ur "den primitiva fantasien, vilken gärna sätter ett omulnat lik i förbindelse med ett fasansfullt brott, som ej blivit sonat".²⁵

Några år in på 1900-talet tycks man slutligen haft ambitionen att sätta stopp för mumiesafarin. I 1905 års visitationsprotokoll heter det:

Beträffande det under sakristians golf uti en öppen kista förvarade liket af - såsom det antages - en fröken Eketrä lämnades den föreskrift, att detsamma skulle för framtiden på betryggande sätt blifva skyddadt i grafven.²⁶

Anita Liepe ska ha tolkat det som att man då försedde kistan med ett lock men enligt P.G. Vejde ska det ännu år 1913 varit möjligt för en besökare att få sig en glimt av fröken Eketrä.²⁷

FOTOGRAFIET I MANDELGRENSKA SAMLINGEN

I Mandelgrenska samlingen på Folklivsarkivet finns ett fotografi av fröken Eketrä från 1878. Fotografen har stått vid sakristians golvlucka och riktat kameran ner i mörkret mot den öppna kistan.

Men vem tog bilden? Mandelgren införskaffade en kamera under 1870-talet och använde den vid ett fåtal tillfällen, bland annat lät han fotografera stolsdynor i skånska Sjököp år 1872 (eller 1873).²⁸ Därför är det inte otänkbart att han själv tog fotot. Samtidigt nämns inget om ett besök i Jät i hans resejournal för det aktuella året, men å andra sidan är inte alla orter utskrivna där.

En annan möjlighet är att han fick eller köpte bilden av någon annan, vilket inte heller är osannolikt. Under 1870-talet skickade Mandelgren brev till flera vänner och bekanta runt om i landet med önskemål om fotografier av människor från deras landskap, helst iklädda folkliga dräkter.²⁹ Mandelgrenska samlingen innehåller över 300 porträtt insamlade på detta sätt, vilket gör det fullt möjligt att fotografiet av fröken Eketrä kom från någon i hans kontaktnät.

FRÖKEN EKETRÄ?

Var det verkligen en dotter till Johan Eketrä som låg begravnen i Jäts sakristia? Det som talar emot är att ingen av de äldsta källorna från 1700-talet kunde identifiera henne. Rogberg betonade att det var "aldeles obekant" vem hon var, trots att han sannolikt förhört sig om saken. Artikeln från 1882 hävdade att "hvem mumien i lifstiden varit, var enligt Tuneld obekant till och med under den senare hälften av 1700-talet". Tuneld bör vara den svenske geografen Eric Tuneld (1709–1788), som publicerade ett omfattande verk om Sveriges geografi. Att ingen av dessa tidiga källor kunde ge henne en identitet tyder på att sägnen uppkom senare.

Fotografi av "fröken Eketrä" under en lucka i sakristian på Jäts kyrka. På fotografiet står: Mumi sedd i Jäts kyrka under sakerstigan 1878. Småland. Mandelgrenska samlingen 2:3, Folkklivsarkivet i Lund.

Argumentet från 1882 års artikel, att ätten Eketrä ägde godset Lidhem på 1600-talet och att detta skulle styrka sägnens trovärdighet, är knappast övertygande. Sagner kopplas ofta till namnkunniga personer i bygden, och adeln var sällan förskonad. När nyfikenheten kring flickans identitet väcktes har det varit naturligt att spekulera i anknytning till närbelägna adelsätter – och Eketrä blev en tänkbar kandidat.

Att sägenstoffet har utvecklats över tid framgår tydligt av källmaterialet: från att personen är helt okänd under 1700-talet, till att hon under 1800-talet framställs som en namnlös dotter till en gods innehavare, för att slutligen få en bakgrundshistoria där hon straffas för högmöd.

Ortsbefolkningens agerande – att bygga nya likkistor, svepa henne i nya lakan och visa upp henne för nyfikna besökare – vittnar om hennes betydelse och bidrog till att väcka fantasin kring hennes bakgrund, en fantasi som knappast kan betraktas som tillförlitlig. Hennes verkliga identitet är fortfarande okänd.

Berättelserna om fröken Eketrä visar hur döden och det ovanliga kunde förvandlas till en turistattraktion under 1800-talet. Fascinationen för det makabra lockade besökare till Jäts kyrka och skapade grogrund för spekulationer och sägner – berättelser som inte bara levde vidare, utan också förändrades i takt med tidens värderingar och föreställningar. Från anonym mumie till högmödig adelsdam som straffas för sina synder visar exemplet hur folklöre aldrig är statisk, utan ständigt formas av nyfikenhet, moral och samtidens behov av att tolka det okända.

NOTER

1. Det påstods samtidigt att flera dylika fynd tidigare hade gjorts i Öfwer- och Neder-Torne.
2. Malmö handels- och sjöfartstidning 30/1 1866.
3. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
4. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
5. Mandelgrenska samlingen 5:6 (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.
6. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
7. I sina personliga anteckningar uppger han även namnet Ekrot.
8. Gullbrandsson, Robin, 2021, Mellan himmel och rum. *Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020*, Rapport från Västergötlands museum & Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet 2021, s. 53.

9. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 23.
10. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, s. 27.
11. Mandelgrenska samlinge 5:VI (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.
12. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 61.
13. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 61ff.
14. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 24.
15. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 24f.
16. Rogberg, Samuel, 1770, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Lähner, från äldsta, til närwarande tid om Theß Polities Naturel-Historia*, s. 167f.
17. Rogberg, Samuel, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Lähner, från äldsta, til närwarande tid om Theß Polities Naturel-Historia*, 1770, s. 166f.
18. Jönköpings tidning 4/11 1882.
19. Jönköpings tidning 4/11 1882.
20. Jönköpings tidning 4/11 1882.
21. Värnamoposten 7/4 1888.
22. Värnamoposten 7/4 1888.
23. Kurre Glunten. Skämksam Veckotidning med "Gubbar", 9/4 1887.
24. En visit hos en väl konserverad dam. En intressant kyrka, Göteborgs aftonblad, 28/3 1903.
25. Carlsson, Gotthard, 1916, *Två ödekyrkor i Varend, Svenska Turistföreningens årsskrift*, s. 89–98, s. 94.

26. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977. s. 51.
27. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977. s. 51.
28. Mandelgrenska samlingen 1:6, 1095, Folklivsarkivet i Lund. Mandelgrens resejournal anger att han besökte Sjököp 1873. Det finns även flera teckningar daterade till samma år. Men på fotografierna står 1872. Detta är dock tillskrivet i efterhand så troligtvis är det minnet som har sviktat.
29. Avdelning 2 i Mandelgrenska samlingen består av " Fotografiska porträtt som visa nationalkaraktärerna inom de olika provinserna". Han var intresserad både av det fysiska utseendet och klädedräkten och fotografierna är sorterade landskapsvis.

REFERENSER

LITTERATUR

- Carlsson, Gotthard, 1916, Två ödekyrkor i Varend, *Svenska Turistföreningens årskrift*, s. 89–98.
- Gullbrandsson, Robin, 2021, *Mellan himmel och rum. Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020, Rapport från Västergötlands museum & Hantverkslaboratoriet*, Göteborgs universitet 2021.
- *Jönköpings tidning* 4/11 1882.
- Kurre Glunten. Skämksam Veckotidning med "Gubbar", 9/4 1887.
- Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm.
- *Malmö handels- och sjöfartstidning* 30/1 1866.
- Mandelgren, Nils Månsson, 1866, *En förstenad flicka*, i *Dagens Nyheter*, 26/1 1866.
- Rogberg, Samuel, 1770, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Länner, från äldsta, til närvarande tid om Theß Politie Naturel-Historia*.
- *Värnamoposten* 7/4 1888.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Mandelgrenska samlingen, Folklivsarkivet i Lund.

Jöns Jönssons anteckningsbok/visbok, skriven i början av 1700-talet

Patrik Sandgren

Delar av Folklivsarkivets med Skånes musiksamlingars arkivserier på Arkivcentrum Syd i Lund har nyligen fått en genomgång, för att se över deras struktur samt placering i magasinerna. Däribland Avskriftsarkivet, en serie bestående av avskrifter, duplikat och transkriptioner av äldre originaldokument jämte seminarieuppsatser. Under arbetet med denna serie uppmärksammades maskinskrivna avskrifter från en handskrivna anteckningsbok/visbok (A 921), enligt accessionskatalogen avfattad 1705 – 1711 och åtminstone delvis tillskriven Jöns Jönsson, Djurarp, Rolfstorp socken i Halland. Själva boken kunde därefter spåras till Originalarkivet (O 22), en serie på Folklivsarkivet som i huvudsak består av donationer och personarkiv. Materialet ifråga består sålunda av ett äldre handskrivet original samt senare utförda avskrifter av delar av dess innehåll.

Syftet med denna artikel är, förutom att lyfta fram originalet som ett av de äldre handskrivna originaldokument som finns arkiverade på Folklivsarkivet, studera en del av visorna närmare. Vad är det för visor och vad handlar de om? Är de tidstypiska? Kan de spegla perioden för när de skrevs? I den senare aspekten är bokens texter inskrivna under det pågående "Stora nordiska kriget" (1700 – 1721), en turbulent tid i Sveriges historia. Vid urvalet och analysen av visorna har jag koncentrerat mig på de sammanlagt 17 visor som är representerade i avskrifterna och använt mig av dessa, då de är lättare att läsa, även om jag också granskat bokens original och jämfört med hur visorna framträder som handskrift. Utnyttjade referenser och källor är främst arkiv och litteratur.

BOKENS BESKAFFENHET, ÄGARE OCH VÄGEN TILL ARKIVET

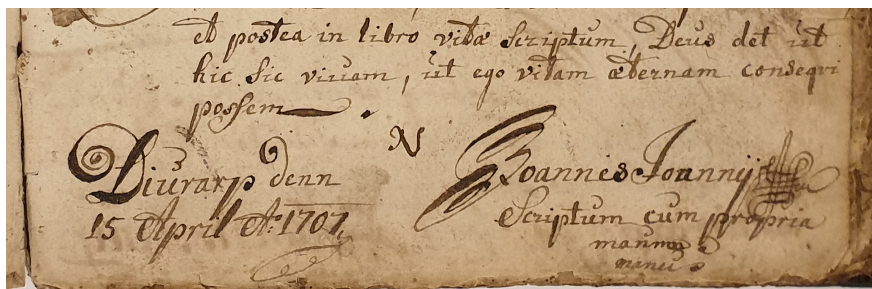
Det handskrivna originalet är i en oktavs storlek (20 cm höjd). Pärmarna är i skinn och skriften på lumpapper är nygotisk, företrädesvis på svenska. Boken innehåller 136 sidor, ej paginerade, dubbelsidigt summerat. Förutom visor förekommer även andra texter i boken, påtagligt andliga, några med inslag av latin. Flera är tydligtvis duplikat ur Bibeln, både ur Gamla och Nya testamentet, som exempel Esaias 12:e kapitlet respektive Matteus 17:e kapitlet. Texterna har troligen först författats på lösblad för att sedan bindas in. Sidorna förefaller dock inte vara ordnade i exakt kronologisk ordning när boken binds in, sannolikt under 1700-talet.

Jöns Jönssons anteckningsbok/visbok. Originalarkivet, Folklivsarkivet (O 22). Foto: Patrik Sandgren.

Flera av texterna har underskriften "Jöns Jönsson", ibland endast med initialt förnamn "J. Jönsson", inklusive datum, stundom även med ort (Djurarp). Några texter, särskilt de explicit andliga, är undertecknade med alias som "Joannis Joanny" eller "Janus Janÿ", vilket kan uppfattas fantasifullt och beläst. En del texter är inte undertecknade, men detta tycks uppträda godtyckligt. På några ställen förekommer ett par andra personnamn, däribland autografen "Bengt Bengtsson", vilka troligen är inskrivna senare, möjligen på 1800-talet. Årtalet 1833 står exempelvis skrivet överst på bokens första blad, till synes utanför sammanhanget, med ett annorlunda bläck och penna. Att gamla handskrivna böcker innehåller senare noteringar är inget ovanligt då böckerna kan ha

cirkulerat eller gått i arv. Annars tycks handstilen efter Jöns Jönsson på det stora hela alltigenom igenkännbar som ofta pryds med likartade ornamenteringar. Även om han inte med säkerhet har skrivit samtliga texter i boken, så har han troligen skrivit de flesta av dem.

Ort och datum: "Djurarp denn 15 april A:o 1707. Namnteckning: "Joannis Joannij". Folklivsarkivet, Originalarkivet (022). Foto: Patrik Sandgren.

Det torde inte råda något omedelbart tvivel om bokens autenticitet eller proveniens och jag har efter sökning funnit en Jöns Jönsson i Hallands läns mantalslängder, registrerad på Djurarp, Rolfstorps socken under ifrågavarande tid. Han påträffas första gången i 1695 års mantalslängd och finns sedan upptagen fram till hans död 1737. Han förblir ogift. I död och begravningslängderna kan tydligt fastställas att han dog 12 mars och begravdes den 21 mars 1736, i en ålder av "56 år och 2 dygn". Utifrån dessa uppgifter ska han ha varit född 10 mars 1680 och följaktligen befunnit sig i 25-årsåldern när de tidigaste daterade texterna i boken skrevs. Det existerar visserligen inga födelselängder för Rolfstorps socknen från tiden före 1695 och i mantalslängderna från 1691 – 1694 kan jag därför inte finna hans namn upptaget. Att han först dyker upp i 1695 års längd överensstämmer emellertid med reglerna för mantalspenningen som på den tiden började gälla från 15 års ålder. Det finns för övrigt inget som pekar på att han skulle vara bördig från annan ort. Åtminstone från 1706 noteras han vara samboende med systemn Britta och senare även med systemn Gunela. Sannolikt börjar systrarna tas upp i längden från 15 år. De antas sedan flytta ut efterhand, möjligen parallellt ambulera, i takt med att de försvinner ur längderna allteftersom.

Djurarp var blott en liten by eller ett gårdskomplex och högst fem-sex personer var skattskrivna där samtidigt under aktuell tidsperiod, inklusive mer eller mindre tillfälligt stationerade pigor och drängar. Om inte tidigare, så noteras från och med 1691 ytterligare en Jöns som boende i Djurarp, med efternamnet Götharson alt. Giötharson.¹ Han anges sedermera som änpling 1706 och död 1707. I död- och begravningslängderna kan uttolkas att han begravdes i januari 1707, i en ålder av "61 år och 10 månader". Om detta synes korrekt så föddes han i mars 1645, ett knappt halvår före freden i

Brömsebro, på den danska tiden. Om eller hur han var familjerelaterad med de andra framstår som oskrivet, men det skulle kunna vara fadern. Hans förlidna maka har jag dock inte kunnat finna i längderna, mer än att hon ha gått ur tiden före honom då han noteras som änklung. Det ska understrykas att vissa längder är svårlästa och förtätade, i princip ju äldre desto besvärligare att ögna igenom och uttyda.

Enligt Folklivsarkivets accessionskatalog ska Jöns Jönssons bok ha blivit löst på auktion i Gödestad, Halland år 1910 och inlämnad till Folklivsarkivet av adjunkt Gustaf Thölin, Lund (1888 – 1979). Var boken befunnit sig över tid finns inga uppgifter om. Det framkommer inte heller om det är Thölin som inhandlat den på auktionen, även om det är fullt möjligt. Det är likaså oklart vilket år den inkom till Folklivsarkivet, dock sannolikt senast 1964, samma år som avskriften enligt dess påskrift utfördes av en Gunnar Blomberg. I katalogen anges att proveniensens för boken är osäker, fast inte av vilken anledning. En orsak kan naturligtvis vara att givaren inte hade några vidare uppgifter att förmedla. Thölin var annars hembygdsforskare med intresse för området han kom ifrån (se t ex Thölin 1965), född i Spannarps i Halland.

VISORNA OCH DERAS KÄNNETECKEN

De avskrivna visorna är som nämnts 17 till antalet, följaktligen de jag valt ut att undersöka närmare. Det finns en handfull visor till i boken som inte är avskrivna. Dessa kommer jag inte att redogöra för mer än att de bedöms vara av liknande slag och sannolikt nedskrivna av Jöns Jönsson under samma period. Ingen av visorna i boken har musiknoter, dock förekommer några få med melodiangivelser. Varför inte alla visor blivit avskrivna går att grunna på, men kanske lämnades de mest svårtydda därhän. Fem av de 17 visorna är daterade enligt underskrift 1705 och två 1707, resterande tio är synbarligen utan datum och underskrift. Avseende nr 4 noteras ett "B B S" i bokens original, så även i avskriften, vilka liknar initialer. Händelsevis är detta inskrivet efteråt eller åtminstone inte formulerat i förhållande till vistexten. På liknande sätt noteras ett "L.O. Ode" tillfogad i anslutning till nr 10 och ett "B. Bengtsson" till nr 17 (jfr ovan), även dessa registrerade i avskriften, fast här framträder samtidigt Jöns Jönssons namnteckning i tydlig förbindelse till vistexten och dess motsvarande piktur. Personen som utfört avskriften tycks följaktligen inte alltid tagit ställning till vad som eventuellt hänger ihop, utan i princip skrivit av löpande "ordagrante". De avskrivna visorna återges nedan med titel/beskrivning jämte första versrad och därefter med underskrift och datum i förekommande fall:

1. Titel/beskrivning: "Om Helsa och Sundheet". Första versrad: "Then som frisker är och sund".
2. Titel/beskrivning: "En wysa Om Daudz Tapperheet" Första versrad: "Goliath en Förste Philisternis Her" Underskrift: "Anno 1705".

3. Titel/beskrivning: "Himmel Fartz Sangh". Första versrad: "Sjunger att thet giwfe Klangh".
4. Titel/beskrivning: "En Andelig Wysa om then grymma döden, samt Menniskiornas korta och förgjängeliga lefwerne her på Jordenne". Första versrad: "Ach hwad Jammer Sorg og klagan".
5. Titel: "En skön Ny wysa, om lyckans Osatdige och obeständige lop her i dhenne världen [...] Sjunges under sin sedvanliga melodi". Första versrad: "Falua Fortuna ästu så hårdh".
6. Titel: "En skön wysa. Sjunges som: Ach gudh och her". Första versrad: "O Gudh hwem står för dören wår".
7. Titel: "En Ny wysa, kallad Tungans Stillare". Första versrad: "Der dagas i Östan Hwar den dagh".
8. Titel: "En anderik Sangh Om Ewigheet". Första versrad: "Betänk O Menniskia tin döödh".
9. Titel: "En ny Maymånads Wysa [...] Sjunges som Huusbonde om dhu hemma äst, May war wällkommen, etc.". Första versrad: "All världens Skapare af Ewigheet". Underskrift: "A o 1705 Jöns Jönsson".
10. Titel: "En ny dicht Om en Jungfru Som kallas Dorothea Som är aflifwet för Christi Nampns Skull, Alla gudfruchtiga, som älska Christum, Till ett Christeliget Exempl.". Första versrad: "Dher Man skref Tusind fem hundret år": Underskrift: "1705 J. Jönsson".
11. Titel: "Morgon Sangh". Första versrad: "Nu är det Tydh att waka". Underskrift: "Datum Diurarp d. 31, Martj, A:o 1707 J. Jönsson".
12. Titel: "In Nomine Jesu. En wysa, Siunges såsom: Fader wår som i himblom äst, etc.". Första versrad: "Jesus in i Jerusalem Redh".
13. Titel: "Jobs wysa, under sin Sedwanliga Melodi". Första versrad: "Job war en gudfruchtig Man". Underskrift: "Skrifwet Diurarp d. 27 May A:o 1705 Jöns Jönsson".
14. Titel: "Een Tröstefull wysa, om skofwens i gonom gangande". Första versrad: "Jagh gick migh i gonom Een skof så grön".
15. Titel: "Een skön Nytt åhrs wysa". Första versrad: "War wäll kommen herrans år". Underskrift: "Diurarp d: 22. October A=0 1705 Jöns Jönsson".
16. Titel: "En Sang Om Döden. Sjunges som: Träd sagt her and, etc.". Första versrad: "I världen är, wårt lefnat ickun möda".
17. Titel: "ITEM". Första versrad: "Huru tu tigh i världen wänder". Underskrift: "Datum Diurarp d. 31 Martj A:o 1707 Jöns Jönsson".

Vid en översiktlig analys tycks visorna likartade, flera är att betrakta som andliga i likhet med övriga texter i boken. Några tycks mer godmodiga. Formen och språket förefaller som helhet bottna i 1600-talet i jämförelse med välkända tryckta avskrifter av handskrivna visböcker från detta århundrade, väsentligen dedikerade personer från de

högre stånden (se Noreen & Schück/Grape 1884 – 1925), utan att jag har identifierat någon visa i dessa publikationer som direkt överensstämmer. Flertalet av visorna består av många strofer vilket ligger i linje med motsvarande äldre tiders episka visor. Många är rimmade men endast två anger på vilken melodi den skall sjungas (nr 9, 12 & 13). De två kortaste visorna innehåller förvisso endast sju strofer, medan den längsta – "Jobs wysa" – hela 60. Den senare har dock relativt få ord per versrad. Genomsnittet ligger annars på 17 strofer, envar vanligen med fyra versrader. Någon av visorna kan mer betecknas som dikt, även om skillnaderna mellan poesi och sångbar visa inte alltid är självklar. Flera av visorna intar likväl ett allvarligt känsloläge, som behandlar livets spänningar, liv och väl döden. Majoriteten tycks samtidigt lättfattliga och flera skvallrar om att de kan härstamma från visor publicerade i skillingtryck eller motsvarande. Det vill säga visor riktade till allmänheten, en form av "mainstream", skrivna av icke namngivna författare vilka inte sällan tagit inspiration eller gjort omarbetningar av förutvarande underlag som psalmer, äldre folkvisor och ballader, även visor i muntlig tradition.

Vad gäller just det andliga innehållet i skillingtrycksvisor var detta särskilt dominerande under 1500 – 1600-talen (Jersild 1973:1).² Innebörden och funktionen kom senare att bli mer nyhetsförmedlande även om visformen behölls. Texterna kunde annars behandla det mesta som kärlek, elände eller brott. Under 1700-talet ökade trycken i popularitet och 1800-talet kom att bli dess blomstringstid.³ Oftast förekom ingen notskrift i trycken, men emellanåt förekom angivelser till en för dåtiden bekant melodi som kan vara svår att identifiera idag. Flera av de avskrivna visorna i Jöns Jönssons bok betitlas för övrigt enligt frekvent mönster för visor i skillingtryck, exempelvis: "En [...] wysa" eller "En [...] sangh", med ett eller flera beskrivande ord däremellan, som "andelig" "skön", "ny", "tröstefull", även sådana titlar inte nödvändigtvis måste vara knuta till skillingtryck.

VISORNA OCH DESS FÖRHÅLLANDE TILL ARKIV OCH SAMLINGAR

Jag har sökt i arkiv och samlingar och på det sättet funnit visor som i stort sett stämmer överens med de avskrivna i Jöns Jönsson bok, däribland sådana utgivna i skillingtryck. Vad gäller svenska arkiv och bibliotek, så skiljer det sig en del hur ingående de katalogiserat dylika tryck. Kungliga biblioteket och Svenskt visarkiv har emellertid särskilt deklarerade kataloger för skillingtryck, vilka jag utnyttjat inom ramen för denna artikel. I Folklivsarkivets manuskriptkatalog går det likafullt att söka på titel och första rad och på det sättet försöka finna närbesläktade visor. På samma sätt går det att söka i Skånes musiksamlingars katalog, som har flera skillingtryck bevarade, men här handlar det huvudsakligen om senare tryck, utgivna från mitten av 1800-talet och framåt. Annars betraktas många äldre tryck ha gått förlorade och finns inte bevarade i arkiven. Jag har funnit följande sju arkivtrffar i förhållande till de 17 avskrivna visorna i Jöns Jönsson bok:

- Nr 1 föreligger i Folklivsarkivets manuskriptarkiv som en uppteckning, fast enbart med första strofen bevarad (M 4243). Uppteckningen är gjord 1933 i Östra Karup, Skåne. Meddelaren ska ha lärt den av sin mor född 1838 som in sin tur ska ha haft den efter sin morfar. Utifrån detta faller den tillbaka på åtminstone 1700-talets andra hälft. Huruvida den är publicerad som skillingtryck är okänt.
- Nr 4 föreligger i Kungliga biblioteket i ett skillingtryck från 1696 men utan tryckort (F 1700 Br. 435c). Det finns även ett motsvarande i Svenskt visarkiv, publicerat i ett senare tryck från 1785 och med tryckort Linköping (A 0145).
- Nr 5 föreligger i Svenskt visarkiv som ett skillingtryck (A 0832). Det är tryckt i Lund, utan årtal men utförandet motsvarar andra äldre tryck från 1700-talet.
- Nr 6 föreligger i Kungliga biblioteket i ett skillingtryck från 1690, utan tryckort (F 1700 Br. 29). Det finns även ett liknande i Svenskt visarkiv (GS 0565). Det senare ska vara tryckt i Falun 1805 av den på sin tid kände förläggaren Pehr Ol. Axmar (1759-1816) som drev Dalarnas första boktryckeri med kungligt privilegium.
- Nr 9 föreligger med flera uppteckningar i Folklivsarkivets manuskriptarkiv, med lite olika varianter och längd. Bland annat i M 3453 och M 182. Den uppteckningen är efter en meddelare i Bjäresjö, Skåne, född 1857. Den senare är utförd i Skurup, Skåne, dock utan tidsreferens, fast med ett tidigt löpnummer. Uppteckningen av visan med proveniens Skurup är mycket lik den i Jöns Jönsson bok, även om skriftspråket är yngre. Den har också samma antal strofer, även om några versrader fallit bort och omkvädet delvis utelämnats i mellanstroforna. Märk att dylika majvisor kan kopplas till traditionen "Gå maj i by" och som använt olika variationer av närbesläktade visor. Sedvänjan gick till så att ungdomar gick runt i gårdarna på morgonkvisten, tiggde om ägg eller andra gåvor, en i viss mån liknande sedvänja som att gå "Påskkärring" eller "Halloween". Majseden förefaller att ha levt kvar längst i södra Sverige och kan fortfarande förekomma, fast numera kanske mer som revitalisering. Melodin i Jöns Jönssons bok anges som "Huusbonde om dhu hemma äst", det vill säga rimligen en liknande som till "Pigevisan". Denna har exempelvis textbörjan "God afton en pia som hemma est" och fortsättningen "o, maj vare välkommen", hämtad ur en uppteckning från Ravlunda i Skåne efter en kvinna född 1852 (M 3405). Texten till denna visa är närbesläktad med den mer kända och förmodat något yngre varianten "God afton om du hemma är" med påföljande text "maj är välkommen", vilken finns med flera inspelningar i Skånes musiksamlingar (B032a, B065 etc.), likaledes väl spridd i sentida skillingtryck. Fick

ungdomarna inga gåvor, eller folk inte öppnade där de knackade på, kunde de lägga till en nidvers med inledningen "Så ligg och sov din gamle stut" eller liknande.

- Nr 10 föreligger i Kungliga biblioteket i ett skillingtryck från 1775, utan tryckort (S 1775 a). I Svenskt visarkiv finns ett motsvarande från 1800, även detta utan tryckort (A 0387).
- Nr 12 föreligger i Svenskt visarkiv i ett skillingtryck från 1741, utan tryckort (A 0832). Vilken melodi som använts till den i Jöns Jönssons bok angivna "Fader vår som i himblom äst" går att fundera på. Utan tvivel börjar "Fader vår" (Herrens bön), som idag vanligen reciteras, på motsvarande sätt historiskt, även om "äst" då vanligen sattes före "himblom". I Karl XII:s bibel från 1703 heter det sålunda "Fahder wår som äst j himblom".

"En ny Måymånads Wÿsa". Märk trema ovanför y (ej medtaget i avskriften). Undertill Jöns Jönssons namnteckning från 1705 tyds första strofen med den inledande första raden "All världens Skapare af Ewigheet". Folklivsarkivet, Originalarkivet (022). Fotograf: Patrik Sandgren.

SAMMANFATTNING

Vem var då denne Jöns Jönsson och varför skrev han ner visor? Denna fråga är förstås svår att svara på. Han kan naturligtvis ha skrivit ner dem för minnet och för att kunna sjunga och studera dem, om de inte var tillgängliga på annat sätt. Han kan också ha tyckt om att skriva, vilket kan betraktas som nöje i sig. Han ger samtidigt ett intryck av att ha varit kreativ, konstnärlig och nog en smula bildad. Det är inte otänkbart att han hade någon befattning kopplad till kyrkan, även om detta inte har gått att utläsa. Eller så var han bara en kultiverad person bland allmogen.

Då jag sökt i arkiv och samlingar har jag funnit fem av de 17 undersökta visorna i Jöns Jönsson bok som motsvarande skillingtryck och två som uppteckningar. Flera kan troligen påträffas vid ytterligare sökningar. Det är således tänkbart att Jöns plagierat tryckta alster, antingen från egna eller lånade, även om vissa också kan härstamma från muntlig tradition eller överföring. Visorna förefaller annars tidstypiska och dess textliga innehåll bedöms som övervägande andligt och allvarligt. Döden är ofta närvarande och kanske speglar detta tiden för när de skrevs ner i boken, en orolig och mödosam tid i början av 1700-talet under "Det stora nordiska kriget", även om ursprunget till flera av visorna förefaller vara äldre än så. För övrigt kan märkas att nr 4, 6 och 10 står att finna som skillingtryck i både Kungliga biblioteket och Svenskt visarkiv och med ett ganska långt förflutet mellan utgåvorna. Kanske är detta bara en slump eller så var de populära. Den folkliga "Majvisan" som använts till sedvänjan att "Gå maj i by" har en lång historia med viss kontinuitet i södra Sverige. Dess olika varianter förekommer med flera yngre uppteckningar i Folklivsarkivet och Skånes musiksamlingar och det är fascinerande att finna en motsvarande i Jöns Jönssons bok som en så gammal handskrift.

NOTER

1. I början av 1700-talet var inte skrivkunnigheten lika utbredd bland allmogen som läskunnigheten. Det går därför att spekulera i om Jöns Jönsson hade någon befattning kopplad till exempelvis kyrkan, särskilt med tanke på bokens andliga innehåll, även om patronymikonet "Jönsson" nog inte är ett efternamn som i första hand förknippas med dåtidens prästmän, åtminstone inte bland de högre ämbetena. I matriklarna för Göteborg stift har jag dock inte funnit någon lämplig träff på Jönsson, eller Götharson. Där listas för övrigt Johannes Bartoldi Friis (1663 – 1718) som kyrkoherde i Rolfstorps socken under aktuell tid (Skarstedt 1948:188).
2. Dessa ekonomiskt överkomliga trycksaker anses i Sverige haft en ungefärlig funktionsperiod från slutet av 1500-talet, fram till omkring början av 1930-talet då radion kom att bli en vägande konkurrent till mediet. Termen "skillingtryck" är emellertid ett epitet de egentligen inte kom att få förrän efter det att skillingen

infördes som myntenhet i Sverige 1776 och trycken under en tid därefter kom att kosta en eller ett par skilling (Jonsson 1967:602).

3. Populariteten framöver gjorde att trycken gavs ut av allt fler förläggare och tryckerier i olika delar av landet. De kunde även distribueras på landsbygden av kringresande försäljare. En ytterligare spridning kunde de få genom att de lånades sinsemellan. Populära visor av detta slag kunde också skrivas in i visböcker även efter att de lärts in muntligen och närmast utantill, vilket en meddelare (f. 1898) i Skånes musiksamlingar livfullt har berättat om, då hon arbetade som piga på 1920-talet (Sandgren 2013:56).

REFERENSER

LITTERATUR

- Jersild, Margareta 1973: *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800* (diss.). Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Jonsson, Bengt R. 1967: *Svensk balladtradition 1. Balladkällor och balladtyper* (diss.). Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Noreen, Adolf & Schück, Henrik / Grape, Anders (red.) 1884-1925: *1500- och 1600-talens visböcker (1-13)*. Stockholm/Uppsala: P.A. Norstedt & söner/Edvard Berling.
- Sandgren, Patrik 2013: *Tid och liv i en handskrivna visbok. ETN LUF*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Skarstedt, C. W 1948: *Göteborgs stifts herdaminne. Ny uppl. utgiven av Knut Norborg i medverkan av Sigvard Öhrvall*. Göteborg: Pro Caritates.
- Thölin, Gösta 1965: *Byalag och byaliv i Himle härad. Studier av byordningar i häradets domböcker*. Skrifter 7. Lund: Institutet för västsvensk kulturforskning.

OTRYCKTA KÄLLOR

Arkiv

- Folklichsarkivet med Skånes musiksamlingar, A 921, M 182, M 3405, M 3453, M 4243, O 22, SMS B032, SMS B065, SMS B070.
- Kungliga biblioteket, Skillingtryckskatalogen, F1700 Br. 29, F 1700 Br. 435c, S 1775a.
- Läns museet Varberg (Riksarkivet, NAD), Gustav Thölin; Spannarp socken.
- Riksarkivet, Hallands läns mantalslängder, Himle härad 1691 – 1695, Hallands läns landskontors mantalslängder 1703 – 1737 samt Rolfstorps kyrkoarkiv, död- och begravningsböcker 1695 – 1731 & 1731 – 1823.

- Svenskt visarkivs skillingtrycks katalog, A 0145, A 0157, A 0387, A 0832:1, GS 0565.

Internetkällor

- Kungliga biblioteket. Axmar. <https://libris.kb.se/hx5zn28hf5872fvk>.
- Herrens bön. https://sv.wikipedia.org/wiki/Herrens_b%C3%B6n.

Upptecknaren

I *Upptecknaren* kan du läsa om arkivets verksamhet och om forskning där Folklivsarkivets material används som källa.

Upptecknaren är fritt tillgänglig för läsning och nedladdning i PDF-format. Kontakta arkivet för en tillgänglighetsanpassad version:

- expedition@folklivsarkivet.lu.se

Äldre nummer av *Upptecknaren* (2004-2024) finns också på vår hemsida:

- www.folklivsarkivet.lu.se

Författarna

Andreas Alm, arkivarie vid Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar

Lovisa Buhrgard, arkivarie vid Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar

Elżbieta Drażkiewicz, docent i etnologi, Lunds universitet

Jesper Jakobsen, fil. dr i historia, chef för Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar 2025

Erika Lundell, fil. dr i etnologi, Malmö universitet

Marsanna Petersen, doktorand i etnologi, Lunds universitet

Patrik Sandgren, arkivarie vid Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar

Olof Sundin, professor i biblioteks- och informationsvetenskap, Lunds universitet

ARKIVCHEF 2026

Karin Gustavsson
+46733607425

ARKIVARIE

Patrik Sandgren
Tel: +46462223612

ARKIVARIE

Andreas Alm
Tel: +46462227561

ARKIVARIE

Lovisa Buhrgard
Tel: +46462224373

POSTADRESS

Folklivsarkivet med
Skånes musiksamlingar
Box 117
221 00 Lund

BESÖKSADRESS

Porfyrvägen 20
224 78 Lund

E-POSTADRESS

expedition@folklivsarkivet.lu.se

ISSN 1652-5086

UTGIVEN AV FOLKLIVSARKIVET MED SKÅNES MUSIKSAMLINGAR

Redaktör: Gabi Louisedotter

LUNDS
UNIVERSITET

www.folklivsarkivet.lu.se/

LUNDS UNIVERSITET

Box 117
221 00 Lund
Tel 046-222 00 00
www.lu.se